

13081

891.99

v-22

1908

Центральной биб-на им. Ленина
гор. Яку
ИНВЕНТАРИЗАЦИЯ 1936 г.
ЛБ

БЕРЕГИТЕ КНИГУ!

ОНА СЛУЖИТ НЕ ОДНОМУ, А МНОГИМ

Возвращайте книгу в
срок, чтобы и другие
могли воспользоваться

ею.

391.99

Մ-22

u ✓

Երկ. ՄԱՄԻԿՈՆԵԱՆ

3876

~~Handwritten signature~~

Մ-22

Վ Ի Շ Ա Պ

Handwritten mark

3876

~~14134~~

(ՊԱՏՄԻԱԾՔ)

Հրատարակ-Ընթերցարան
Բ. 2. ՄԱՐԿՈՍ. ԲՆԱ.
27. I.
Библиот.-Читальн.
Бан. Арм. Челов. О-ва

ТИФЛИСЬ

Электрорепечатня „ГЕРМЕСЬ“ С. П. Едигарова

Մադար. փող. № 5. 1908

(28)

2003

2972

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԳՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

1146
41

Ա.

Հաւախօսին Մարեանը զարթնեց, զգուշութեամբ վեր կացաւ տեղից, հագնւեց, ու խրճիթից դուռը դուրս եկաւ:

Ծծմբային թանձր ծուխ էր նստել գիւղի վրայ, դաշտ ու ձոր սքողել, թուժը ու փոս մերել, ու Մարեանը չիմացաւ ծէքը գցել էր թէ չէ. ոչ աղօթարանն էր նշմարւում, ոչ գիւղի մէջ էր ձայն ու ձոյն լսւում: Միայն մօտակայ հանքագործարանի կողմից լսւում էր խուլ գրրգրիւն, և մերթ մերթ երկինքը այն կողմի վրայ շառագունում էր բովերի բոցից:

Հեւեից՝ սարալանջերից լսեց տաւարի բառանշ ձորերի մէջ արձագանք տալով:

— Զան, ձայն տուաւ Մարեանը մի խոր թառանշ քաշելով երեսը դէպի սարալանջերը դարձրած: Այն բինաչիների տաւարն էր արօտ գնում: Ինքն էլ էր մի ժամանակ այնտեղ բինաչի, այն դալար մարմանդներում, կարկաշահոս աղբիւրների մօտ: Իր դրօսանն էլ էր մի ժամանակ անուշ, անուշ տաւար բառաչում: Ինքն էլ էր կեփը գոգին ուրախ ու զւարթ կով կթել, մերուցք արել, խնոցի հարել երգելով, բայց հիմիկ... հիմիկ դուռն էլ էր դառարկ, տունն էլ էր թափուր: Իր գլխի տէր Թեանը կայտառ ձի տաժ աժեն երեկոյ տես էր գալիս խիզանին, առաւօտեան բառու ու թարմ կարագ անուշ անում, և զւարթ վերագոհում, ինչ հիմիկ... հիմիկ, թանի երես էլ չէին տեսնում, և խեղճ ու կրակ մարդը դառն աշխատանքով, արիւն քրտնքով՝ պիտի հայթհայթէր առօրեայ ցամաք հացը հանքագործարանում, որը սոված վիշապի պէս մոնչում էր ձորի մէջ, ծուխ ու բոց ժայթքում իր անկշտում որկորից:

Աքաղաղները նորից թեկն տալով կանչեցին, հաւերը սկսան թառից իջնել: Ժամկոչը յօրանջելով ու կոպալի տալով անցաւ սաղմոսագանգը հարելու: Այստեղից այնտեղից սայլերի ձանչոց լսեց, շնահաջոց բարձրացաւ:

Մարեանը կուժն առաւ, օթի ջուրը հաւերի ջրամանն ածեց,

5 + 2 = 7
4 + 1 = 5
2 + 1 = 3
3 + 1 = 4
1 + 1 = 2
1 + 11 = 12
12 + 12 = 24
13 + 13 = 26
14 + 14 = 28

ու վռազ վռազ գնաց աղբիւրից ջուր բերաւ ու մարդին զարթ-
նեցրեց:

—Մէկը գցել է, գլխովդ շուռ տամ, ասեց նա մարդին շար-
ժելով:

Թևանը ցնցեց, առթափ տեղը նստեց, աչքը երդիկին գցեց
ու յօրանջեց ճապկըտելով, ու ինքն իրան ասելով. վեր կաց, վեր
կաց, ճաշքուն տալի սովոր Թևան, աղապարոն Թևան: Քեզ են
սպասում թին ու կռանը, քեզ է եաշում պլպլան քուրան: Գնա, էլի
մէջքդ երկուտակ արա: Քո բեռը քո վրէն է:

—Սովոր չես, խեղճ մարդ, հառաչեց Մարեանը:

—Մարդի երես պինդ կը լինի, պատասխանեց Թևանը. ամեն
բանի էլ կը սովորի, ամեն ինչ էլ կը տանի: Բայց գործի դժա-
րութիւնը չէ ինձ նեղում, այլ մարդկանց թրքութիւնը: Խի՛ պի-
տեմ այս օրին:

—Նեղ օրերին լայն օր էլ կը լինի, յուսադրեց Մարեանը:

—Գնաց մեր լայն օրը, բացահանչեց Թևանը. մեր աստղը
ձկեց, մեր քարը ծոփն ընկաւ: Աղքատը մարդ չի... աղքատը խի՛
է ապրում:

—Աստուած ողորմած է՝ մարդ, քաջալերեց Մարեանը. սիր-
առդ լայն պահէր, ճակատդ բաց. մուրացկան ես՝ թէ շորթի,
չմարուր ես՝ թէ անգէտ: Խի՛ ես դարդ անում: Դարդ անողին
դարդ չի պակասիլ:

—Աստուած ողորմածը իմ թշնամու տունն էլ չընկնի, կնիկ
բողոքեց Թևանը: Չո՛ւր է: Ո՛չ վերև արդարութիւն կայ, ո՛չ ներքև
ճշմարտութիւն: Խլող խլողի է: Աշխարհը գոռովիւնն է: Լոխ-բուրդ-
զգի են տալիս գաղազած գայլերի նման: Բայց գայլը լաւ է քանց
մարդը: Գայլը մի կուշտ փորի համար է որս անում, բա գօռովը...
Ես եմ՝ որ ես եմ. դիփ ինձ համար է: Իմը խօ իմն է, քոնն էլ է
իմը... Ճարուժը ճար լինի արեւին էլ տէրութիւն կանի, որ խեղ-
ճին, վատութիւն տաքութեան ու լոյսի բաժին էլ չընկնի... է՛հ,
գնամ, գնամ, ես կուտուր եմ: Հրէս շանը (սուլիչ) կը տան, օրա-
վարձից կընկնեմ:

Մարեանը մի գուսպ հառաչ հանելով ջուր ածեց մարդի ձեռ-
քերին լացեւելու, հացի տաշտը շօշափեց, մի ջուրիտ փափուկ հաց
ընտրեց, կարմիր շիլա թաշկէնում դրած մարդի մէջքը կապեց ու
նրան ճանապաղ դրաւ դէպի հանրագործարանը, ուր նա ցերեկեայ

բանուր էր: Այդ երկու ցամաք հացը պիտի լինէր նրա ճաշն էլ,
նախաճաշիկն էլ առաւօտից մինչև երեկոյ:

Երբ ժամի վեցը խփեց, սուլիչները շոնչացին: Գիշերւայ
բանուորները մըջիւնների պէս դուրս թափւեցին գործարանի խոր-
շերից, ու ցերեկեայ բանուորները իսկոյն բռնեցին նրանց տեղը:

Օրը բացուում էր, աշխատանքը ետում էր, ժամերը սահում
էին:

Բովերում խաւէխաւ ածած ածուխն ու հրահալիքը այրում
էին ճարճատմամբ՝ դեղնախառն կապտաւուն բոց վեր արձակելով:
Հալոցների մէջ ատրաշէկ հալածքը պրծպճում էր, ծփում կրակի
ծովի պէս: Վիթխարի շոգեմեքենան անըլով քուլա-քուլա գոլոր-
շի էր ժայթքում: Ահագին թափանիւր անձախ գլորում էր ու
գլորում, լայն փոկերի միջոցով աջ ու ձախ զանազան անիւներ,
մեծ ու պղտիկ ճախարակներ շուռ տալիս: Նրանցից որը թևե-
րին տալով պերփում էր շոնգիւնով, հալոցների ու բովերի փուք-
սերին քամի մատակարարում, որը շշալով դարբնոցի ճղուղն էր
պտոյտքում, որը խուլ դղրդիւնով քար կրճող տինգը բանեցնում:

Եւ այս ծուխ ու մուխի մէջ, ծծաբային կծու հոտով տո-
գորած տոչորակէզ օդի մէջ, այս դղրոցում, մրոտած ու քրտ-
նակոխ բանուորները շարունակ աշխատում էին մի անգամ բան
գցած մեքենայի պէս անդուլ ու ճշգրիտ: Նրանք խումբ խումբ
բաժանւած կռաններով ջուտուր էին փշրում, թերեփը զտարանը
կրում, ածուխ ու ջոհար ածում քուրաները, հալոցներին խան-
ձատ տալիս, երկաթ ձեծում, պողվատ խառտոցում, և մեքենա-
ների պէս անըում ու անըում:

Նրանք շորով ընկած հեղում էին, բայց մղձկոտ շրջապա-
տում օդ էլ չէին գտնում շունչ քաշելու: Նրանք մրոտ քղանցքնե-
րով հովահրում էին իրանց, բայց հրակէզ օդը հովութիւն չէր
տալիս նրանց այրող երեսներին: Նրանք հալաւները թրջում էին
աւազանում, բայց տաքացած ջուրը զովութիւն չէր տալիս նրանց
խաշող մարմին: Մուխն ուտում էր նրանց աչքերը, գործիք-
ները դադում էին նրանց ձեռքները: Նրանց կրճեքը շառաչում
էին փուքսի նման և քրտինքը նրանց ճակատներից վայր հոսում
էր, հոսում:

—Սողոմ-Գոմորն է սա, հառաչեց բանուորներից մէկը ծայրա-
յեղ յոգնածութեան մէջ մի վայրկեան կանգ առնելով: Գետինը

կրակ, երկինքը բոց, հէնց եմ պլպլան թոնրի մէջ ճընջուտալիս: Առածս էլ ի՞նչ է... փոկը կուզին չ'ափի:

—Արածդ ի՞նչ է, որ առածդ ինչ ըլի, Չատի, նկատեց նրան մի հասակաւոր բանւոր:

—Բա այն շատ ստացողների արածներն ի՞նչ է, Մէսի-ապէր— պատասխանեց Չատին:

—Մեծ սարին մեծ ձիւն կընստի, խրատեց Մէսի-ապէրը շերեփով հրահալիքը խոսնելով: Այդ Աստուծոյ գիտալիքն է: Էջը կը դատի՝ ձին կուտի—յանգը դա է: Մերն այն է. համբերենք ու հնազանդ լինենք: Շղմբոր հորթը երկու մօր կըծծի:

—Շատ ենք լսել այդ խրատներից, կտրեց նրան Չատին փըշրտելով շուռուբը:

—Դիտում ենք, պատասխանեց Մէսի-ապէրը հեզնանքով ու գլուխը բարձրացնելով: Խրատողին էլ լսող պիտի: Տանից խոովը բանիցն է խոովում: Բանից խոովողն էլ շորթի է դառնում: Իսկ թէ բեզարել ես, տեղդ թող գնն, սրանց ծրահան մի անիլ: Ամեն մէկը մի տուն է պահում իր աշխատանքով: Ոտիդ տեղ ես արթի... պատառս խոնդ ես եկել:

Չատին հեղցն ընկաւ: Ջղաձիգ, աւելի ուժգին սկսաւ կռահարել: Նրա թոյլ երակին էին դիպել: Բոլորն էլ գիտէին, որ նա տանից խոով էր, բայց խօ բանից էլ չէր խոով: Նրա համար բան ու գործը խաղ ու պար էր իրանց տանը: Նա գործի յանգն էլ էր գիտում, աջողակ էլ էր: Բայց նա խոովեց տանից, հեռացաւ իրանց գիւղից միայն նրա համար, որ հայրը արգելում էր նրան պսակել սիրած աղջկայ վրայ: Նա հեռացել էր իրանց գիւղիցը միայն դադում անելու համար, որ իր աշխատանքով իր հարսանիքը գլուխ բերէր: Եւ հիմիկ նրա երեսոյնն են տալիս նրա արածը: Դեռ մեղադրում էլ են ծրահան անելում: Բայց ինքը նրանց տեղին կարօտ չէր, նրանց հացին աչքադրած չէր: Հանգամանքի բերմամբ էր նրանց մէջն ընկել, այն էլ ժամանակաւորապէս: Ի հարկէ, նա յօժարակամ չէր մտնիլ հանքագործարանը, որի մասին շատ բան էր լսել իրանց գիւղի ուսուցչից, բայց ի՞նչ արած, նրան փող էր հարկաւոր շուտով, իսկ փողը միայն այստեղ կարելի, էր ձեռք բերել, որ գնար իր մուրազին համնէր:

Այսպէս մտածելով նա բորբոքեց և ուզեց մի լաւ շշպուել, կռիւ սարքել, իրարով գցել բոլորին, բայց սուլիչը արդէն ճաշթող

աղդարարեց, և բանւորները ձեռաց բանթող անելով՝ շտապեցին իրանց պարկ ու պուրկի մօտ, խուժը խուժը նստոտեցին շաքում խոնաւ գետնին, թէ մի կտոր հաց ուտելու, թէ մի բիշ հանգստանալու:

Չատին իր հացն առաւ մեկուսի նստեց: Նա մտածմունքի մէջ էր: Առանց այն էլ նա ոխ ունէր վերակացուի դէմ մի տուգանքի համար, հիմիկ էլ Մէսի-ապէրը աւելի էր դադել նրան, ու յիշեցրել այդ տուգանքը: Եթէ այդ տուգանքը չըլինէր, մի քանի մանէթ աւելի կունենար, մի բանի օր աւելի վաղ կըտեսնէր իր սիրածին:

Մէսի-ապէրը նայեց նրա վրայ, ու մի տեսակ խղճի խայթ դգաց: Չէ որ նա էլ հայ բրիստոնեայ էր, թէև ուրիշ գիւղից:

—Դէ հանգիստդ առ, Չատի, ու տաղ արա, խրատեց նա մեղմութեամբ, մի պճեղ սոխ հացի միջուկում ջխտած բերանը տանելով: Բեզ խառտում չեմ, պոզահարում չեմ, այլ խրատում եմ: Պառաւը գիտկան չէր, գլխին եկած էր: Ուշ կալ ինձ—հացդ ցամաք չես ուտիլ: Բեզարած ձին կ'անկուշի. դու էլ բեզարած էիր—այս էլ բեզ հանգստութիւն:

—Սա հանգստութիւն չի, պատասխանեց Չատին քթի տակ:

—Բա ի՞նչ է որ, հարցրեց Մէսի-ապէրը:

—Դադար, որ շունչդ առնես, պատասխանեց Չատին: Նըրանց մայրը մեռնի... եզն են վերկացնում տակէն հորթ ուզում, հէնց դառաւ հանգստութիւն էլ տւին:

—Սո՞ւմ ես, ասեց Մէսի-ապէրը. որ մեզ պէս սովոր լինէիր, հանգստութիւնից դադ կանէիր: Կիւրակին մթնեցնել չի լինում. քնում եմ, քնում, ուռչում, էլի գալիս գործարանով դիրաւ անցնում, գինետունը մտնում, ու ամբողջ օրը ձեճեքածի պէս լինում: Մեր երեսը պարզ անողը աշխատանքն է:

—Ղորթ է, հաստատեցին ուրիշ բանւորներ, որոնք ուրիշ ոչ մի հանգստութեան տեղ չէին տեսած, ոչ մի օգտաւէտ զբաղմունքից տեղեկութիւն չէին առած. մեզ պահողը հանքագործարանն է: Էլ ուրիշ ի՞նչ միթիթարանք ունենք—շէն կենայ սա:

—Կործանուի սա, կտրեց նրան Չատին սրղողած: Սա դժոխք է, դժոխք, ուր չարքերը մեզ չարչարում են, մզում մեծ դեբրի համար: Մեր կաշին քերթում են, մեր վաստակը պղտկում, մեր արիւնը ծծում:

Մէսի-ապէրը սարսափած հացի պատառը բերանիցը յետ քաշեց: Բոլորը ապշած նայեցին իրար երեսի, կարծեցին թէ երկինքը փլեց նրանց գլխից վեր: Ի՞նչ կըլինէր նրանց վիճակը, եթէ վերակացուն լսէր այդ սարսափելի խօսքերը ու նրանց բոլորին էլ խոկել տար: Կամ գուցէ Չատին գիտմամբ էր այդպէս անուժ նրանցից խօսք դուրս քարշելու համար, որ նրանց տունը քանդէր, ծուխը կտրէր:

— Դու քանի՞ գլխանի ես, գոռաց Մէսի-ապէրը և ուզեց վեր կենալ նրան ծեծել ու խոկել, բայց էլի նստեց: Տեսաքանդ, այդ քնի հովեր ես բերել դէսը, շարունակեց նա կատաղած: Չար գեղ պէս փորձում եմ մեզ: Մեր գլուխը ծախում է, մենք վար չունենք ձեզ պէս, մենք տափ չունենք: Մեր վարն էլ է սա, մեր տափն էլ: Մենք սրա կաթնատու կովերն ենք, սա էլ մեզ հաց տուողը: Ուզում ես ջրից հանած ձուկը շինել մեզ: Ռըհելը քաշիր, մեր բանհողը չես... դու ով, մենք ով... Սա որ բեզ համար դժոխք է, մեզ համար մայր է...

— Տիրոջ համար է մայր, մեծերի համար է դրախտ, պատասխանեց սառնութեամբ Չատին: Թէ կաթնատու կովեր էք, արածնիդ սրն է: Ես անձար չեմ, ես բուռը մտնող չեմ, ինձ էլ մայր է ծնել: Դառաւ բանուր եմ, խօ գերի չեմ: Շատ կասէք, փէշա թաղի կըլտան, կըզնամ իմ արնը ձայնն անելու: Ես իմ գութանի մածին մատաղ, ամուլի լծին մատաղ, վարի ծրին մատաղ: Հօր հոգու չեն ինձ վարձ տալիս, որ տազ անեմ, շարունակեց նա տաքացած: Քրտինք եմ թափում, քրտինք: Մի կաթիլ քրտընքի գին կըդառնայ տաճարին: Հոգիդ հանում են, մի կտոր հաց տալիս ճշդալով, կէսն էլ ձեռքդ խլում: Դուք հլէ մեղմէրուց տէք...

Բանուորները հաւանութեան նշաններ տւին, ու Մէսի-ապէրը քնաց տարակուսած: Նրա սիրտն էլ էր վկայում, որ այդ այդպէս է, բայց կարող էր դրանից աւելի վատ լինել, եթէ վերակացուն իմանար, ուստի նա ուզեց հանաքի դնել ու վերջացնել վտանգաւոր խօսակցութիւնը:

— Զէ մի, տանձը բերանդ ընկնի, կոթն էլ վերև, ասեց նա հեգնանքով. ով կանի—կուտի: Տէրն անողին է պարտական: Հաց տուողի վրայ հաջիլ չեն: Էնդուր էլ Աստուած խոսվում է մեր գլխին: Աստուած է մեծին մեծ շինել մեր գլխէն վեր: Մարդ երեսի քրտընքով պիտի ուտի իր հացը—այդպէս է Աստուած անիծել

Աղամին ու պատժել: Տես, անհնազանդութիւնը ո՞ւր է տարել: Դա մեր պատիժն է:

Թեանը մի խոր թառանջ քաշեց: Կարծես Չատին նրա սըրտիցն էր ձայն տալիս, կարծես Չատին նրա աչքերը բացաւ, և այն ինչ նա մութ կերպով զգում էր, հիմիկ երևութացաւ պարզօրէն: Նա տեսնում էր դժոխքի պատկերը. դատապարտւած հոգիների պէս մեծ ու պզտիկ տանջում են կրակի բոցերում: Նըրանց այրւած սրտին մխիթարանք տուող չը կայ, նրանց մորմոքւած հոգուն հովութիւն տուող չը կայ: Մի պատառ հացի համար քանեցնում են, տանջում, ձենձերում: Առանց այդ մի պատառ հացի ապրել չի լինում. սոված երեխան հաց է ուզում: Սոված երեխային մի պատառ հաց տալու համար անձարացած հայրը ինքնակամ մտնում է դժոխքը և գերի դառնում մինչև հոգին տալը. որ իր խեղճ երեխան էլ անցնի նոյն ճանապարհով անխօս, անտրտունջ: Բայց ինչո՞ւ այդ դժոխքը մայր է տէրերի և կառավարիչների համար, որոնց երեխաները հացի կարօտ չեն քաշում, անհոգ են, ուսում են առնում, բախտաւոր մեծանում: Նրանց այդպէս գո՞ ու բախտաւոր շինողը դատապարտւած հոգիներն են, որոնք զրկւած են աշխարհի բարիքից: Ի՞նչու է Աստուած այսպէս խտրութիւն դրել մարդկանց մէջ, որ մէկը չափից դուրս աշխատելով սոված քնայ, միւրը մէջքից էլ չըկտանալով կուշտ ապրի: Թէ պատիժ է՞ բոլորինն է:

— Դժոխք է, յանկարծ աղաղակեց նա: Դիփ սուտ է: Ո՞րն է թէ տէրն անողին է պարտական: Սրանից էլ շատ աշխատանք չի ըլիլ—ո՞ւր է մեր հացը, սրանից էլ շատ քրտնել չի ըլիլ— ո՞րն է մեր հանգստութիւնը: Խի՞ չեմ ես իմ տափի վրայ քրտնում, ա՛ մեր պապերը խոր գնան: Այս ի՞նչ օրի ենք—անձարութեան գերի դարձած: Այս ի՞նչ երեսպաշտութիւն է, որ աղամորդու պատիժը դիփին էլ քաշիլ չեն տալիս. ես էլ պիտեմ չոր հացս ուտիլ իմ երեսի քրտնքով, նա էլ պիտի եղապատառն ուտիլ իմ երեսի քրտնքով: Մշակն արժանի է իր կերակրին, բայց մենք դրան էլ չենք արժանի: Ուրիշն իմ քրտնքով գոլափ, իմ երեխան պըրշկած ու զուրկ: Հարուստը հարստանում է, աղքատը աղքատանում: Աստուած եղը դմակին է քուժ, պարկը ջուալի վրայ դնում: Այս ի՞նչ օրի ենք—վիշապի ուրխի: Աստծոյ պատիժը խի՞ չի հաւասար բաժանած դիփի վրայ...

Բանւորները լացակումեցին զգածւած: Ամեն մէկն էլ զգում էր այդ բոլորը, շատ վաղուց է զգում, բայց հարկադրւած էր տանելու ամեն զրկանք, ամեն ճնշում և անարգարութիւն մի կտոր հացի համար: Ել ի՞նչ էին կարող անել բացի իրանց ոյժը, իրանց առողջութիւնը ծախելու մի կտոր հացի համար, քանի որ ոչ մի արհեստ չէին իմանում իրանց գլուխը պահելու, քանի որ գիտակ չէին յոգնած հողը պարարտացնելու, բարգաւաճելու մշակութեամբ, քանի որ որդին հորից տեսածի պէս էր ապրում անշեղ, քանի որ փոխւած պայմանների համաձայն յանգը չէին մտածում գրտանել, քանի որ ամեն պատահար Աստուծոյ անօրինութեանն էին վերագրում, քանի որ խարխափում էին տգիտութեան մէջ: Խոնարհութեան և հնազանդութեան սովորած, բնականաբար մնում էին հլու ամեն մի ոյժի: Նրանց բախտը վճռում էր ճակատագիրը, իսկ նրանց ճակատագիրը արիւն տառերով էր գրւած:

Մէսի-ապէրը սակայն Թեանի խօսքերի վրայ աւելի վառւեց և իր սովորական զգուշութիւնը մոռացած բացականչեց էյ տիրացու, քայպէս պիտէիր տէրտէրութիւն անիլ: Հողեղէն տեղովդ Աստուծոյ արածը երեսպաշտութիւն ես շինում: Մենք էլ չենք երկաթի, բայց իրաւունք չունենք հակառակելու, որովհետեւ մեր հայրապետները մեզ անւանել են հնազանդութիւն տէրերին, համբերութիւն: Հայրապետները սո՛ւտ են ասել:

— Ինն ասողին մտաւ, լսողին էլ մտաւ, կտրեց նրա խօսքը Չատին: Իրիւն էլ իրանց օգտի համար են տաշել: Անկեռիք գայլեր են եղել, կեռքաւորներին հարակաշ: Անկեռիքը խրատել է, գառը շինել, կեռքաւորին լաշիդ ըրել, որ իրան էլ բաժին ընկնէր: Խի խե՛ւ են, գիտում չեն ուրըշի քրտինքով ապրելը ձեռնառու է: Նրանք մի ձոթի կտոր են... Ես տաւար չեմ, որ միտս ուտեն՝ կաշիս էլ տրեխ շինեն:

— Սա իր ջահել տեղովը մեր գլխուը խելը կը դնի, մեր բերանումը լեզու, ասեցին մի քանիսը:

— Փորը կուշտ է, նկատեցին միւսները: Հացի կտրածը սուրը չի կտրիլ: Առանց հացի սիրտդ էլ կը սեանայ, օրդ էլ կը մթնի, կեանքդ էլ կը խաւարի:

— Կենդանա՛յ են տալիս, ասեց Մէսի-ապէրը երեսը շուռ տալով. հաշոյ են, կժող չեն:

— Գեղ կանգնի՛ գերան կտորի, պատասխանեց Թեանը: Մե-

նակը կենդանա՛յ կը տայ: Այն որ ատում են՝ անշուն չէն էր—անփայտ ման գէր—նհէնց է դառել մեր բանը: Պակասութեան աչքը դուրս գայ, մենք էլ հարու տւողներինցն ենք: Այդ լաւ եմ տեսնում: Որ մենք էլ վար ունենայինք, սրտամեծ կը դառնայինք: Ես եզան ուսին մատաղ, գութանի մաճին մատաղ: Ա՛յ՛ Չատին. հանդերսնին շատ, հացնին առատ. դէ լեզուն էլ կտրուկ կը լինի, կուռն էլ հատու, աչքն էլ սուր: Հացը բերան էլ է փակում, աչք էլ կապում, ի՞նչ անենք: Հանդը չբերք, ամբարը դատարկ, պարտքը վզիդ: Ո՞ր ծոփը ընկնես: Պարտքատէրը դուռդ կտրած, հարկահանը երդըդ կալած, երեխէդ էլ փէշէդ կախ ըլած հաց մըւընգալիս... Ի՛է մենք էլ մենք էլ մեր գլուխը ծախեցինք մի կտոր հացի, որ մեզ բերթեն՝ իրանց գերին շինեն:

— Ա՛յ մի վերակացուն լսի, կանանչ-կարմիրնիդ կապի, ասեց՝ Մէսի-ապէրը:

— Դուրդ որ, հեգնեց Չատին. վերև Աստուած, ներքև նրանք: Հացափորի շներ, հաց գցողի վրայ հաջում էլ էք: Ե՛լը կը դադի, ձին կուտի: Խի՛ խօսաս, որ կաշիդ մաշկեն, խի՛ հանգատանաս՝ որ տուգանք գցեն, խի՛ հիւանդանաս՝ որ տեղից ընկնես... Ի՛է տեղին արդնակ թողուփուլ կանեմ գնամ էլի...

— Այդ դու արիւր, բա մե՛նք, պատասխանեց Մէսի-ապէրը: Ո՞վ մեզ հաց կը տայ: Մեզ կրակի մէջ մի գցիլ, թող մեր սև օրը լանք, մեր եղովը տապալակենք: Հալումա՛շ եմ դառել այս կրակի բոցի մէջ, բայց ի՞նչ անեմ որ չըտանեմ: Սրտէս տալիս է, որ ինձ էլ գցեմ հալոցի մէջ, պրծնեմ պատուհասից: Բա խի՞գանս: Լաւ եմ գիտում, որ հիւթս մզած՝ կլեպս շարուտիլ պիտեն, բայց որ չես կարում ձեռքը կտրել, պէտք է պաշնս: Փրկութիւնը վերնուց պիտի—մենք մեղք ենք քաւում, պատիժ ենք քաշում... Հողի հետ կոխ տալով ի՞նչ էինք ստանում, հասկը մուր էր գցում, արտը շիլ ու տրիճ. մի դօլէն մուկն էր կրում, մի դօլէն կարկուտն էր թակում. քոչւորների ուռն էլ ասիլ մի: Մեզ հաց տուողը հանքագործարանը մնաց: Որ սա էլ խափանւի—մենք սովամահ կըլենք:

— Է՛հ, բրիշակ դառնայ սա, խոր դնայ սրա առաջին քար դնողը, ասեց Թեանը թառանչ քաշելով: Մի փոր հացը մի հոր հացից գցել է մեզ:

— Այ տղայ, դու էլ քեզ հաշիր, վրայ պրծաւ Մէսի-ապէրը. այստեղ են ասել. իր պողը իր աչքը հանեց:

Թեանը ուզեց պատասխանել, բայց սուրիչը շչաց, ու բան-
ւորները վեր կացան բանի:

Չատին ջուռուբը ձեռնասայլով դուրս տարաւ: Մէսի-ապէրը
աչքերով հետեց նրան՝ գլխին թափ տալով:

— Գլխումը մի խոն արիւն կայ, ասեց նա. պրիստաւի երես
տեսած չի, մտրակի համ ճաշակած չի: Փարմասիօնի հացից կըտ-
րած կըլի—մենք իրար գալ չենք:

— Այստեղ են ասել քեզի համար լացողը աչքից կընկնի է,
ասեց Թեանը խեղձ խեղձ. նա մեր ցաւն է ցաւում, դուք ծաղ-
րում էք: Սնու է, որ մեր հացովն են մեզ ողորմութիւն անում...
Այսքան զրկանք կըլի—դանակը ոսկրին հասաւ է:

— Ատա դու էլ ես խօսում, յանդիմանեց Մէսի-ապէրը իր
տեղն անցնելով. սա քեզ ծիծ է տւել:

Քմժիծաղ տւաւ Թեանը հալոցին խանձատ տալով, ու մի
րօպէ յետ նայելով պատասխանեց դառնութեամբ. ներսն ինձ է
այրում, դուրսը ձեզ: Սրա տւածը մօր ծծի կաթը չէր, իմ հօր
արնագինն էր: Տւաւ էլ, առաւ էլ: Ո՞րին չի արնաքամ արել սա:
Ինձ էլ կարօտ շինեց, որ ինձ էլ մաշկեն: Հաց են տալիս այնքան
որ ոչ կըտանաս՝ պողեր հանես, ոչ սովից սատկես՝ նրանց երկու
աշխատաւոր ձեռքից գցես: Մեր մէջքն ու մեր կուռն է նրանց
պէտք: Անիծւեն մեր հայրերը, որ ռազում անելու համար վիշա-
պին տեղ տւին իրանց շէմքումը... Որ մեզ թլըսորի, մեր ոտն
ու ձեռք կապի իր փորի համար... որ կաթ կաթ ծծի մեր արիւնը,
մեր կարմիր արիւնը...

Բայց Թեանի խօսքը բերանումը մնաց, բանւորների սարսափ
վերակացուն յանկարծ ծառայաւ նրա առջև և շանթակէզ հայեացք
յառելով Թեանի աչքերին, գոռաց. տուգանք կէս օրավարձի:

— Ինչի՞, բողոքեց Թեանը, որ դեռ չէր հանդարտւել յուզ-
մունքից. բանս է պակաս, թէ գործս կիսատ...:

— Շո՞ւն, լանթ էլ ես տալիս, պրպրեց վերակացուն, և իր
ամենակարողութիւնը նորից նշանց տալու համար ձեռքի ճիպո-
տով դաղեց Թեանի ուսը:—Տուգանք ողջ օրավարձի...:

Ահաբեկւած բանւորները իրանց կաշին պաշտպանած լինե-
լու համար լուռ ու մունջ և կրկնակի արագութեամբ շարունակե-
ցին իրանց տաժանական աշխատանքը: Նրանց մտքով անգամ
չանցաւ զրկուող ընկերին պաշտպանելը, նրանք այդ անիրաւու-

Թեան դէմ ցոյց չըտւին բողոքի նշոյլ անգամ: Անիրաւութիւնը,
ճնշումն ու զրկանքը սովորական միջոցներ էին բաղաբաղիրթ տէ-
րերի ձեռքին ըմբոստութեան տրամադիր բանւորներին զսպելու
համար: Երբեմն գէճն էլ չորին էին խոնոտմ բոլորին ան ու սար-
սափի մէջ պահելու համար: Եւ իրաւագուրկ, սարկացած բանւոր-
ները չէին աղաղակում ցաւից, չէին մաքառում անիրաւութեան
դէմ, այլ աշխատում էին խուսափել ամեն պատահարից՝ անլեզու
և բթամիտ ձեւանալով և քծնող դառնալով: Ու ամեն մէկը իր
կաշի վրայ մտածելով, իրան հետու էր պահում միւսներից, որ
պատուհասի շորշոփը իրան էլ չըդիպէր: Ու չէին խորհում նրանք
ընդհանուր ցաւին դարման գտնելու, ու չէին խորհրդակցում ի-
րար հետ այդ մասին: Մէկը միւսից խուսափում էր, մէկը միւսին
չէր հաւատում, որովհետեւ պատերն էլ ականջ ունէին: Սարքած
լրտեսութեան շնորհիւ և կառավարչի աչքին լաւ երևալու համար՝
նրանք հսկում էին իրար, իրար ոտի տակ փորում, և բարոյական
անկման հասած՝ իրարից հեռանում: Ու այսպէս ոչ մի կապ չըկար
նրանց մէջ: Նրանք կենդանի մեքենաներ էին միայն և եթ, տի-
րոջ զսպանակով շարժող:

Չատին էր, որ առաջին անգամ նրանց հետ խօսեց սրտաբաց
և պատուհաս բերաւ Թեանի գլխին: Չատին էր, որ նրանց վէրքը
բաց արաւ, թէև բոլորն էլ զգում էին իրանց սրտում այդ վէր-
քի այրուցքը, և միայն մտքներում անիծում տէրերին և նզովում
վերակացուներին, որոնք աւելի ժանտ էին քանց տէրերը: Դրա
համար էլ թէև խղճացին Թեանին, բայց իրանց հաւաքեցին, կուճ
եկան, ամեն մէկը ուրախանալով հէնց նրանով, որ ինքը չէր տու-
ժողը, ոչխ ընկնողը:

Ու մնաց Թեանը լքւած, խորտակւած:

Ի՞նչ լուր պիտի տանէր տուն:

Նրան տեղ չէր գալիս ճիպոտի հարւածը, նրան այրում էր
օրավարձից զրկելը: Նրա սիրտը կծկւում էր, շունչը կտրւում:
Նրա պատառը խլեցին, թէև նա աշխատել էր: Ի՞նչ անէր, ի՞նչ
դիմէր: Վրա ընկնէ՞ր՝ հաքուէր վերակացուի վիզը, այն հաստ վի-
զը, ու ծծէ՞ր՝ ծծէր նրա արիւնը իր ծծւած արեան փոխարէն,
թէ գնա՞ր գանգատէր: Բայց որի՞ գանգատը տեղ հասաւ: Չէ որ
բոլոր ջգանգատների պատասխանը եղել է տուգանք, հետևանքը
ծեծ ու զրկանք, և սաստուած գանգատաւորները ստիպւել են փոր-

սող տալով յետ լիզելու իրանց թուփը, որ տեղից չըզրկուին: Հիմիկ էլ կըկրկնուէր նոյնը և գուցէ վզակոթին տալով խուկէին էլ:

Մի քնձոտտ բանւորի համար կառավարիչը չէր կոտորի իր օգտակար վերակացուին, որ բանւորները չոտնաւորուէին: Որ մէկին չըհետեւէր միւսը, մէկի կողքին չըկանգնէր տասը, հարիւրը. որ գանգատը բողոք չըգանար, բողոքը՝ պահանջ. որ բանւորներ յանկարծ չըզգային իրանց ոյժը, չըհասկանային իրանց իրաւունքը և տէրերի պարտականութիւնը, մինչդեռ իրաւունքը տէրերինն էր, պարտականութիւն՝ բանւորներինը:

—Շունը շան օտը չի կոխիլ, հծծաց յուսահատուած Թևանը և գլխակոր շարունակեց իր աշխատանքը առաջւայ պէս դառն մըտքերի մէջ խորասուզուած...

Բ.

Այդ ձորը, ուր խրոխտօրէն բարձրանում էին հանքագործարանի ամպամերձ ծխնելոյզերը՝ ժխոր և իրարանցում յառաջացնելով, մի ժամանակ ներկայացնում էր մի խաղաղ անկիւն: Շըր-Չապատի թաւ անտառներում վխտում էին կխտար ու բախրայ, հովասուն մարմանդներում արածում էին հօտեր ու նախիրներ, մարգագետիններում կայտուում էին գիւղական մանուկները ուլիբըի և գունների հետ, սարալանջերի կուրծքը ակօսում էր գութանը: Կեանքի աղմուկը չէր վրդովում այդ լեռների հանգիստը, կապիտալի շունչը չէր փոթորկում նրանց խաղաղ կեանքը, ու գիւղացին՝ հետու ալեծածան աշխարհից, անարգել վայելում էր Աստծոյ պարգևները անտրտունջ և ապահով, մէկը միւսի հետ փոխանակելով իր ունեցածից:

Ժամանակի ընթացքում Աստծոյ անտառներին էլ տէր կանգնողներ դուրս եկան, մարմանդներին էլ, ու գիւղի տափերի շըր-Չանը սահմանափակեց: Բայց գիւղացին չը համակերպեց նոր հանգամանքների հետ, մնալով առաջւայ անհող, պարզասիրտ գիւղացին, ամեն ինչ երկնքից սպասող, իրանց պապերի թողած հեռքերով քայլ առ քայլ ընթացող: Բայց երկինքն էլ էր դժկամակում, հոգն էլ էր պառաւում, ժամանակն էլ էր փոխւում, վաղւան առատութիւնը նւազման շըջանը մտնում, ապրուստը դժուարանում, միայն գիւղացին էր մնում անփոփոխ իր տգիտութեամբ

և անշարժութեամբ, սառման կէտում կանդնած, յոյսը Աստծուն գցած, ամուլ և տարտամ:

Եկան նոր նոր մարդիկ, շղոմքոր մարդիկ, հին ժամանակներից մնացած հանքերը փորփորեցին և գիւղացիներին փայլուն ապագայ խոստանալով հանքագործարան հիմնարկեցին նրանց տափի վրայ:

Սկզբներում հանքագործարանում լաւ օրավարձ էին տալիս թէ աշխատուոր ձեռքերի պակասութեան պատճառով, թէ գիւղացիներին հրապուրելու համար: Աշխատանքը գնահատուում էր, վարւողութիւնը մարդավարի էր, ուստի և հանքագործարանը Աստծոյ ողորմութիւն համարեց գիւղացիների համար, որոնք ոչ մեծերից ու մեծաւորներից քաղցր խօսք էին լսած, ոչ աշխատանքից փողի երես տեսած: Նրանք ոչ այնքան ստանում էին վարուցանքից, որ աւելորդը ամբարէին կամ ծախէին, ոչ հաղորդակցութեան ճանապարհներ կային շփման և առուծախսի գիւրութիւն տուող: Պահանջ էլ չըկար, առաջարկ էլ, բայց բոլորը հաց ունէին իրանց արգնակ և ապրում էին միատեսակ, միայն հարկ տալու համար փողի կարիք գգալով:

Իրանց վարն էլ էին իրանք անում, իրանց հագնելիքն էլ էին իրանք գործում, իրանց գործիքներն էլ էին իրանք շինում տներում: Ամեն մէկը թէ ընդօժին որմնադիր էր՝ թէ դաբբին՝ իր համար, թէ մշակ էր, թէ տէր իր համար, և ընտանիքի բոլոր պիտոյքը տնացիք էին պատրաստում տնային միջոցներով: Բայց այդ բոլորը ձեռք էր բերւում դժւարութեամբ, և ձեռք բերածն էլ չէր համապատասխանում թափած աշխատանքին, որովհետև թէ գործիքներն էին նախնական ձեռով մի կերպ ձեռակերտուած, թէ գործելու եղանակն էր ինքն իրան սովորովի մի կերպ: Նրանց մէջ ոչ հարուստ կար՝ ոչ աղքատ, ոչ վաշխառու՝ ոչ մուրացկան, ոչ շահագործող՝ ոչ շահագործուող: Եւ որովհետև իրանց առտնին կարիքը լրացնող աշխատանքից զատ ուրիշ ոչ մի զբաղմունք չըկար, ուստի ամբողջ ամառը չափից դուրս աշխատելուց ու տանջելուց լիտոյ ամբողջ ձմեռը նստում էին պարապ, սպտուում ամառւայ բերքը առանց յոյգերի, առանց իրարանցման, որ իրանց անասունների նման մի կերպ ձմեռնահան լինէին ամառը նորից տքնելու համար:

Բայց հանքագործարանը կերպարանափոխեց նրանց կեանքը: Նրանք աշխատանքի տեղ գտան ամեն օրւայ համար, փողի ե-

րես տեսան դրած աշխատանքի փոխարէն: Հանքային աշխատանքը ապահով էր և արդիւնաւէտ քանց դաշտային աշխատանքը, որովհետեւ նրանց տափը քիչ էր ու քիչ, հանքագործարանին օտփող տարուց յետոյ աւելի էր պակասել, միւս կողմից էլ ժողովուրդըն էր աճել. բացի դրանից ապահովութիւն չըկար տարերային պատահարների և քոչւորների սասպատակութիւնների կողմից: Իրա համար էլ գիւղական աշխատաւոր ոյժը յողնած հողի վրայ ապարդիւն ջանք թափելու փոխարէն իրան տւաւ փող վաստակելու հանքագործարանում:

Վարուցանքն էլ աչքից ընկաւ, տնայնագործութիւնն էլ մեռաւ. համեմատաբար հեշտ վաստակած ոսկին հաց էլ էր բերել տալիս և աւելի լաւ հաց, հագուստեղէն էլ էր բերել տալիս և աւելի գեղեցիկ հագուստեղէն: Ու վարուցանքը մնաց մի քանիսի արտօնութիւն, հարստութեան և հարստահարութեան աղբիւր դառնալով ապագայում:

Եւ այդպէս գիւղացիները սովորեցին հանքագործարանի աշխատանքին ու ապրուստին, և շփուելով ներս խուժած մարդկային տականքների ու թափթփուկների հետ, սովորեցին վաստակը վատնել գինետներում, սովորեցին շոպուութեան ու շուայտութեան, զուրկ մտաւոր սնունդից, զուրկ հոգեկան մխիթարութիւնից:

Հանքագործարանը դարձաւ անհրաժեշտ, խմելը-պահանջ: Գիւղացիութիւնը քայքայւեց:

Իսկ երբ Պարսկաստանի խորքերից չարքաշ ու սակաւապետ բանւորների հոսանք սկսաւ դէպի հանքագործարանը, այն ժամանակ իրերի դրութիւնն էլ փոխւեց, տէրերը անդիւրամերձ և ամբարտաւան դարձան, բանւորի վարձգինն էլ հասաւ նւազագոյնի: Աւելի պակաս վարձով աշխատանք խնդրող գործազուրկ բանւորներով լցւաւ հանքագործարանը: Անբեղուն տնտեսութեան և սակաւահողութեան շնորհիւ չքաւորութեան հասած գիւղացիներն էլ հարկադրւած հնազանդւեցին ամեն նոր կարգադրութեան, որ տեղը չըկորցնեն: Կտավարիչն էլ նրանց աշխատանքը շահագործելով շէնացնում էր տէրերին:

Հիմիկ այդ ջնջին վարձն էլ կտրում էին Թեանից առանց մի իրաւացի պատճառի, և Թեանը հնար ու միջոց չունէր բողոքելու այդ անարդարութեան դէմ: Նրան ասում էին. մեր եղը մեր

վարոն են քսում, որովհետեւ տուգանքներից գոյացած գումարից դեղատուն էր պահւում բանւորների համար, բայց այդ նրա ինչ պարտն էր:

— Մճուճըս չի հաճակում էլի, հառաչեց նա, ու լացը կուտալով թեքեց գուլիը անագորոյն բախտի հարւածների տակ: Նա սարի գլխից ընկել էր տակը և անարգել գլորւում էր դէպի անդունդ:

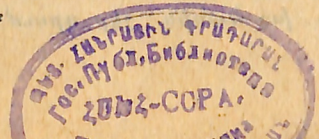
Նրա հայրն էլ էր բանւոր հանքագործարանում, բայց և այնպէս նա գութանի մաճն էլ չէր բաց թողնում: Ամառը գիւղական աշխատանքով էր զբաղւում, ձմեռը հանքագործարանում: Բայց մի սև ու մթին օր նրա այլանդակւած դիակն են տուն բերում: Ո՞վ էր հարցնողը թէ ում ամփութութեան կամ ազահութեան ու անբարեխղճութեան շնորհիւ փչացաւ ժարդը: Նրա ճակատագիրն էր այդպէս— պրծաւ գնաց: Բոյսի պէս ծլում են, աճում, բոյսի պէս կարկտահար գլորւում: Մենք մահինն ենք. մեռնողն է պակասում:

Հանքատէրը ամսական հինգ մանէթ թոշակ կապեց նրա այրուն:

Դա մի ողորմութիւն, մի բարերարութիւն համարւեց: Խելացի այրին իր պտղունցի աշխատանքով ապրելով և իր մինուճար որդուն կարդացնել տալով քահանայի մօտ, իր մարդի արնագինը պահում էր անձեռնմխելի և շահեցնում տոկոսով տալով: Մի տասը տարուց յետոյ արնագինը զաւնում է գիւղացու համար մի խոշոր գումար: Հանքագործարանի կառավարիչը այդ իմանալով, ընդհատում է թոշակը: Այրին դիմումներ է անում, բայց նըրան հայհոյում են, խուկում, որովհետեւ նա աղքատ ձեւանալով դատում էր անում հանքագործարանից ի դուր ստացած հացագնով: Սարսափելի ժողովուրդ, ապերախտ արարածներ:

Գիւղական պնակալէզ ջոջերն էլ կառավարչի աչքին լաւ թւալու համար յանդիմանում են այրուն, որ սա աչքածակութիւնից գիւղի անունը կտրում էր բարերար օտարականի առաջ ու նրան սրտատում: Էլ մը երեսով նրանից բարերարութիւն սպասէին:

Այրին իրան մեղապարտ համարելով, մնում է լուռ, դեռ վախում էլ է, որ տւածը յետ խլեն: Բայց այնքան լաւ էր, որ Թեանը արդէն բան ու գործի հասել էր, ոտի վրայ առևտուր էր անում ու փողը շահեցնում:

Ոտի վրայ առևտուր անելով Թևանը ծանօթացել էր հանքա- գործարանում կապալառուների հետ, նրանց տոկոսով փող աւելը, նրանց հետ կերուխում արել: Այդտեղ նրան աւելի էր մօտիկացել կապալառու Եանին, որը միւս մանր կապալառուներին ան- ճար դարձնելու և ասպարէզից հեռացնել տալու համար ուզում էր Թևանի քսակի բերանը փակել տալ նրանց համար, ուստի խորհուրդներ էր տալիս նրան, որ նա ինքը օգտուէր իր դրամա- գլխից կապալներ վերցնելով, քանց ուրիշներին միջոց տար օգ- տւելու: Բայց Թևանը տակաւին սիրտ չէր անում այդ վտանգա- լոր քայլն անելու, թէև առաջարկը հրապուրելի էր հէնց իրան Եանու կենդանի օրինակով:

Եանին անուն հանած կապալառու էր, ձեռներեց, փողատէր, սրտով: Երբեմն կարծում էին թէ անա նա էլ տակով կըլիւնի շատ ուրիշների պէս, բայց նա միշտ յաղթանակով էր դուրս գալիս:

Նա թէև գիր ու հաշիւ չէր գիտում, բայց նրա գիրը նրա յիշողութիւնն էր, նրա հաշիւը — ճարպիկութիւնն ու հոտառու- թիւնը: Կապալ վերցրած-չըվերցրած, իսկոյն գնում էր մօտակայ գիւղերը հարկ հաւաքելու ժամանակ և փողի պակաս գիւղացիներին փող առաջարկում, որ հարկնին հատուցանեն ու գնան նրա կապալը կատարելու պարտքի դէմ: Հարկահաններից պրծնելու հա- մար գիւղացին ջուխտ ձեռքով էր ստորագրում մուրհակը, դեռ նրան հիւրասիրում էլ: Իսկ մուրհակը դրում էր կարճ ժամանա- կով, տոկոսն էլ հարիւրին քսանուչորս վերագիր արած գումարին:

Եւ այդպէս նրա բանւորները նրա պարտականներն էին, ու- ռոնց ոտը կապում էր, որ չըգնան ուրիշի համար աշխատելու:

Եանին իր բանւորներին ի հարկէ միայն դիւրութիւն տալու համար, կապալը կատարելու տեղերում կրպակներ էր պահում. և բանւորներին հաց, օղի և գարի բաց թողնում: Բանւորը օր ու գիշեր աշխատում էր օձիքը Եանուց թափելու, բայց էլի մնում էր պարտական. իր ստանալիքը մխտած էր լինում: Նա եթէ նկատում էլ էր օղու ջրախառն լինելը, եթէ տեսնում էլ էր՝ որ դարու չափը թերատ էր լինում քիչ միչ, հացի քաշը պակաս՝ մի- այն իր մտքումն էր անիծում Եանուն էլ, նրա օրն ու կեանքն էլ: Բայց որ տեսնում էր այն անիծւած «գաւթարում» մէկին երկու գրած, հարան-տարան էր անում, բայց գրւածի՞ դէմ լինչ պիտի անէր. խօ Եանին չէր գրում հաշիւը, այլ մի գիւղացի

վարձովի գրագիր, որը ուրիշի համար հոգին կրակը չէր պցիւ: Բանւորը թէև գիտում էր, որ այդ փուչ գրագիրները, այդ ապա- գայ գիւղական տգրուկները, Եանուց պակաս պտուղներ չէին, բայց վերջի վերջոյ լուում էր մտածելով. էհ, թող մազէ կարմըւմը տան, երկաթէ լախտումը տան, մի երկու օր աւելի բան անելով ես մեռնիլ չեմ:

Երբ երկու ձիատէր բանւորը թաւալ էր տալիս պարտքը, Եանին ատակում էր խորգաւանելով էլի մի քիչ դրամ տալ նրան, խիզանի համար ուրախչէք, ճոթ ու կտոր կապել նրա գլուխը ի հաշիւ ապագայ աշխատանքի, ու մուրհակը հազար մի պատրւա- կով պահում իր մօտ սև օրւայ համար: Այդպիսի դէպքերում հաշիւը գինետոսնն էր տեսնում: Գինին յարգարող էր, կակղաց- նող, կանկաձներ փարատող: Ու հոսում էր գինին առատութեամբ: Ծախսն էլ ի հարկէ Եանուց չէր դուրս գալիս. եթէ նա փող էր տալիս—ձեռնածիրը փող ստացողինն էր, եթէ բանւորը իր պարտքը վճարած էր լինում—ուրախչէքը պարտքից ազատողինն էր:

Եւ այսպէս նրա վաստակը բանւորներինն էր, և ինչքան շատ էին բանւորները, այնքան էլ շատ էր դատումը: Իսկ նրա բանւորները շատ էին ու շատ, որովհետև մի անգամ նրա ցանցն ընկնողը նրա մշտական ճորտն էր դառնում, և պարտաւորում միմիայն նրա բանը կատարելու, հակառակ դէպքում սև օրւայ համար պահած մուրհակը կը խօսար: Դրա համար էլ Եանին ու- րիշների պէս վախ չունէր կապալ կիսակատար մնալուց, երկիւղ չունէր աշխատաւոր ձեռքերի պակասութիւն քաշելուց: Բանւոր- ների աշխատանքի օրն էլ մի քիչ երկարացնելով, աւուրչէքը մի քիչ պակասեցնելով, նա իր բեռը կապում էր լուրեայն:

Այդ մարդն էր Եանին, որ մտերմացել էր Թևանի հետ նրան լաւ կեռիք տալուց, ուսումնասիրելուց յետոյ: Եւ մտերմացել էր երկու նպատակով. առաջինը՝ նրան ծծելու և մրցակիցներին ձեռք բռնելում անվնաս կացուցանելու համար, երկրորդ՝ նրա նախընտն կնկանը ձեռք պցելու համար: Թէ Թևանի փողերը, թէ նրա սիրուն ու մատղաշ կինը դարդ էին դառել Եանու համար, բայց տակաւին նա աշողութենի չէր գտնում իր նպատակին հասնե- լու. Թևանը ձեռներեցութեան ոգի չունէր, որ նետէր մեծ մեծ ձեռնարկութիւնների մէջ, Մարեանն էլ պարկեշտ էր ու անմա- չելի:

Բայց գուցէ անմատչելի էր նրա համար, որ աչքը կուշտ էր, պակասութիւն չունէր: Բայց որ Թեանը մտնէր մէջ ընկնէր, մի լաւ խրէր, աշոգութիւնը վրայ կը գար, անառիկ բերդը չէր դիմանալ յամառ պաշարման և աշոգակ յարձակման:

Այսպէս մտածելուց յետոյ նա վճռեց իբր թէ ընկեր շինել Թեանին իր մի նոր վերցրած կապալում, որ նրան տանից հեռացնէր: Մինչի երեք ամիսը պիտի չորս հարիւր սաժէն փայտ պատրասուէր և յանձնէր հանքագործարանին:

— Մեծ օգուտ կայ, ասեց Եանին, մածուն է՝ թան չի, ամեն մարդի բան չի: Ամեն մարդի ուրիշ չի այդ կարճ միջոցում կապալը տեղաց անել: Դրա համար էլ լաւ գին եմ կապել—սաժէնը քսանհինգ մանէթ: Մենակ փայտումը, գիրթնայ հացի ու գարու օգուտը, սաժէնին մեռածը հինգ մանէթ դատում կայ:

Զարմացաւ Թեանը և տեսաւ որ 1200 մանէթ դատում կայ:

— Հնա, պատասխանեց Եանին, որ ժամանակին տեղաց չանուի, 1000 մանէթ գրաւականը կը կորչի: Ես շատ գործ ունեմ, ուզում եմ այդ գործը մի հալալ մարդի տալ: Եկ օգուտը քեզ տամ, աղ ու հացակեր ենք, դատումը կէս կանենք:

Թեանը համաձայնեց: Ինչո՞ւ ձեռքից գցել այդ անագին օգուտը, քանի որ Եանու համար հարիւրաւոր մշակներ կային ամեն ժամանակ պատրաստ:

Եանին նրան վեց հազար մանէթի զանազան մշակ գիւղացիների մուրհակներ յանձնեց և երեք ամսուայ տողոսը վրան եկած նրանից վերցրեց վեց հազար երեք հարիւր վաթսուն մանէթի մուրհակ:

— Մեծնիլ կայ, ապրիլ կայ, ասեց նա. աչքը արդար լաւ է, քանց միտքը մեղաւոր: Բանդ տեղաց կանես մուրհակը կը ստանաս:

Թեանը գործի կպաւ ամենայն եռանդով: Նա՞ որ տանից հեռացած չէր, շարաթներով էր բացակայում, եկած ժամանակն էլ Եանու հետ կերուխում էր անում ի հաշիւ ապագայ դատումի: Բայց Եանին գնալով գնալով գաղազում էր. նա չէր կարողացել անգամ Մարեանի հետ խօսալ երես առ երես: Նրա խօփը քարին էր առել, ու նա յուսավրէպ ատամ էր սրում Թեանի վրայ: Իսկ Թեանը առաջայ պէս շարունակում էր իր գործը: Բայց նա ոչ Եանու ճարպիկութիւնն ունէր, ոչ հմտութիւնը: Նա կապալառուների դպրոց չէր աւարտել, նրանց կրպակներում հաշուապահ գրա-

գիր չէր եղած, որ իմանար բանւորների մէջքից դատում հանելը, որ իմանար ինքն իրանից էլ գողանալ: Նա մի անաղարտ, դեռ չըփչացած գիւղացի էր, մի երկիրդած մարդ էր:

Գրագիր չը պահելով, ինքը իր գործը տարաւ, բայց չը գողացաւ ոչ հացի քաշումը, ոչ գարու չափումը: Այդ մի տեսակ օտարոտի թւաց մշակներին, և սկզբում կարծեցին թէ այդ էլ մի նոր հնարք է: Իսկ յետոյ երբ նրան կեռիք տւին, էլ նրան կապալառուի տեղ չը դրին:

Մշակները նրա վրայ նայում էին ինչպէս իրանց հաւասարի վրայ, և բանը գլխահանուկ էին անում: Ստրուկ մեծացած, սանձի ու մտրակի սովոր, զրկանքներ տեսած, նրանք այլասերել էին, ու Թեանի բարեխղճութիւնը վերագրում էին թուլութեան, և աճապարում էին այդ թուլութիւնից օգուտ քաղել ամեն կերպ: Նըրանք եթէ չեն վախում՝ վախեցնում են, եթէ չեն զքնում, իրանք են զքնում: Ինչ իրանց գլխին էին դնում, իրանք էլ ուրիշների գլխին էին դնում: Հիմիկ էլ որ մի խալ կապալառու էր ընկել նրանց ձանկը, նրանք կարծես բոլոր կապալառուների վըրէժը նրանից էին ուզում հանել ասելով: Ինչ այժն ըրաւ թրիմին, թրիմը յետ տաւ մին-մին:

Թեանը աւելորդ բանւորներ վարձեց և իր ժամանակին չորս հարիւր սաժէն փայտը դարսել տաւ հանքագործարանի կշտին:

Հանքագործարանի գործակատարը սկսեց փայտի ընդունելը Եանու ներկայութեամբ, որովհետև գործի տէրը Եանին էր հաճարում, և դարսած փայտը չափելով, տասն հինգ տողոս զեղջեց, առարկելով որ փայտը դիտմամբ խաշար էր դարսած: Դրա դէմ Եանին ոչինչ չառարկեց, որովհետև նա սովոր էր այդ տեսակ հաշիւների, որոնց միջոցով միայն քաղաքակիրթ տէրերը զսպում էին խարդախ տեղացիների ագահութիւնը:

Վաթսուն սաժէն փայտի գին կտրում էին, մինչդեռ Թեանը այդ վաթսուն սաժէնի համար էլ էր վճարել թէ անտառապետին, թէ փայտհատներին, թէ կրողներին, թէ դարսողներին:

Ոչ աղաղակ, ոչ պաղատանք, ոչ սպանանք չը փոխեցին իրերի դրութիւնը. նրան իսկի ճանաչել էլ չէին ուզում:

Նա աչքերն արիւն էոխած բռնեց Եանու գօտկից և աղաղակեց. խի՞ ես իմ տունը քանդում: Իմ սաժէնը պակաս չի: Թող իրանք իմ հաշիւն փայտը նորից սաքեն, ոնց ուզում են սերտ սաքեն:

—Կորիւր ինձանից, գոռաց Եանին, ու պահապանները գործակատարի հրամանով այդ խոռվարարին դուրս քշեցին:

Եանին ստացաւ 340 սաժէնի գինը պրաւականը կորցնելով, որովհետեւ կապալը լիովին չէր կատարել:

Թեանը գնաց նրա դուռը կտրեց փողերը պահանջելով, բայց նա դեռ Թեանիցն էր պահանջում իր վնասները: Իսկ Թեանին շրջապատել էին խանութպանները, որոնցից նա հազար մանէթի ապառիկ ապրանք էր տարել բանւորների համար. ու պահանջում էին իրանց պարտքը:

Թեանը մնացել էր շժած, իրան կորցրած: Նա ինքը գրել էր ձեռնարկութեան մէջ իր սեփական երկու հազար մանէթը, պարտք էր արել, երեք ամիս չարչարել էր, բայց հիմիկ զբոսում էր այդ բոլորից և դեռ Եանին մուրհակով նրան սպառնում էր:

—Աստուած վկայ, արիւնս վրէժ վայր կածեմ, աղաղակեց սրտմտած Թեանը. նստիւր հաշի, թէ չէ մի տուպ անիւնդ նզոված...

Եանին թէ մի քիչ երկիւղ կրելով յուսահատութեան մէջ ընկած մարդից, թէ զիջանելով միջնորդների թախանձանքին, գնաց գինետուն հաշիւ քաշելու:

Այնտեղ անգլերի պէս վրայ թափեցին Թեանի գլխին, որը իր հաշիւն էր բացատրում: Նա հաւատացնում էր, որ փայտ պատրաստելու համար վճարել է 8900 մանէթ և ուտել խմելի ծախսել է 200 մանէթ, բայց ոչ ոք նրան չէր հաւատում, բոլորն կարծում էին, որ նա շատ փող տակոյն արած կը լինի:

Եանին մտախոհ հաշիւ անելուց յետոյ, բացականչեց. սաժէնը քանուկեց մանէթ ու կէսից մի զատ պակաս ես նստեցնում: Լաւ վարպետ ես, ես ու իմ Աստուածը:

—Գողը գողէն գողացաւ, Գրիստոս Աստուած զարմացաւ, նկատեցին ուրիշները:

—Ես գողացել չեմ, պատասխանեց Թեանը, մասն ու մատաղի պէս է իմ հաշիւը. սաժէնը նստել է քսան երկու մանէթ ու կէս. դէ որ փայտը պակաս չէիր գրիլ տւել, էլի հազար մանէթ դատում կար: Հիմիկ վնասը փարթ անենք մեր դրած դումարին արդնակ, իմ շարչարանքն էլ քեզ հալալ... ընկեր ենք...

—Ի՞նչ ընկեր, զարմացաւ Եանին. թուղթ ունեմ, վկայ ունեմ... ինձ պրոկել ես, պրոկել: Աջքարէն ասենք—թաքունը քեզ. փայտի դատումը դէն գցածը երկու հազար մանէթ, հացից, գարուց չորս

հարիւր մանէթ, խմիչքից—երկու հարիւր մանէթ: Դէ տուր որ տամ: Քո շնորհիւ հազար մանէթս ետ քաշեցին, որ իր տոկոսով կանի հազար ու վաթսուս մանէթ: Մուրհակով էլ պարտ ես վեց հազար երեք հարիւր վաթսուն: Դիփ կանի տասը հազար քսան մանէթ: Ստացել եմ ութ հազար հինգ հարիւր—դէ բեր իմ հազար հինգ հարիւր քսան մանէթը, որ մուրհակդ ետ տամ:

Միջնորդները հաւանութեան նշաններ էին անում, մինչդեռ Թեանը սարսափած իր ծնկներին էր խփում: Նա կորցնում էր իր առձեռն երկու հազար մանէթը, պարտք ունէր հազար մանէթ, ու էլի պահանջում էին սպառնալով մուրհակով:

—Այս ուղտը ձեր դրանն էլ պիտի չոքիլ, ասեց դառնութեամբ Թեանը միջնորդներին. խի՞ էք իմ ծուխը կտրում... Ով տէրաւոր, նա զօրաւոր—իմ տէրը Աստուած ըլի:

—Ի՞նչ ես անմեղազունել, սուտ մեռուկ տւել աղէսի պէս, վրասրծաւ Եանին. մեզ փարիսեցիութենով խաբիլ չես: Ո՞նց ես մեռել, որ մշակի վարձիցն էլ չըլես խոռած, հացի հաշիցն էլ ծրուկ արած, մինին երկու էլ գրած: Ադամորդի չէ՞ս: Դէ խօսացնիլ մի է՞. հոգի էիր դատում: Հէնց ասենք փայտը պակաս գրեցին —քո շունն ի՞նչ է կատաղում: Ինչ գնում է մշակիցն է գնում: Երկու այդքան էլ դու պիտէիր կտրած մշակներից, որ կշեռքը հակակն ընկնէր: Հանքագործարանի դուր պահենք, թէ նրանց. սա մեզ ապրուստ է տալիս, նրանք մեր հացն են ուտում: Անտառը գլխիլ չի, գլուղը դարդակելի չի, մի սաժէնի տեղ երկուսը կտրեն էլի... կէս սաժէնը քեզ, կէսը հանքագործարանին, մինն էլ իրան մշակին. նա սովոր է, տանող է, մէնք չենք դիմանալ: Տակիս ձիննրան տամ, ետնիցն ընկնեմ հետիոտ... թվ կը հաւատայ, որ լաւութիւն ես անում: Ի՞նչ ես չըրթվըրթում...

—Ես ոչ լաւութիւն եմ արել, ոչ զրկողութիւն, պատասխանեց Թեանը խոռվայոյդ, աշխատելով բացատրել գործը: Բայց նրա ճիգը ապարդիւն էր անցնում, նրան հաւատող չըկար: Նրա ճիգը սարդ ոտտային ընկած ճանճի հորձքերին էր նման. ամեն շարժման հետ նրան կաշկանդում էր արիւնարբու սարդը իր հիւսածքի մէջ:

Նա տեսաւ որ ինքը կորած էր, և կորած էր՝ որ չէր կարողացել մշակի մէջքին բեռնելու, որ չէր հասկացել ամեն մըքից մի մազ պրոկելով իր համար միբուք շինել, ու լսեց լքւած, յուսահատուած, ամեն ինչ թողնելով միջնորդների խղճմտանքին:

Միջնորդները երկար շնչալուց յետոյ ասեցին. մեղքն էլ քեզ, վարձքն էլ քեզ, Թեան: Գողացել ես՝ դու ես գիտում, գողանալ ես աւել՝ դու ես իմանում: Եանին իր կապալը քեզ վրայ ծախած ենք համարում սածէնին մի մանէթ դատումով. այդ չորս հարիւր մանէթ: Եանու գրաւականը իր տոկոսով հազար վաթսուն մանէթ. մուրհակի պարտքդ էլ հետը կանի լոխ օխտը հազար ութ հարիւր քսան մանէթ: Եանին քեզ ետ պիտի տալ վաթսուն ութ թիւման—պրծաւ գնաց:

—Բա մեր հնգարը, աղաղակեցին խանութպանները Թեանին նեղը լծելով. ծնիր մեր փողերը:

—Դրան էլ ճար կանենք, հանդարտեցրին միջնորդները. Եանի ձեռքին վաթսուն ութ թիւման կայ, նա ձեր պարտքը կը տայ, Թեանը նրան կը մնայ երեսուն երկու թիւման պարտական:

Եանին ստքերը տափովն եկաւ, չէր համաձայնում, իր մուրհակովն էր սպանում, միջնորդներին էր երեսպաշտ անւանում, սրտնց աչքին ինքը փուշ էր դարձել, և ուզում էր հեռանալ, բայց նրան նստեցրին և հաշտութիւնը սկսեցին շնորհաւորել գինի և օդի խմելով:

Թեանը ընդարմացած ոչինչ չէր հասկանում: Նա միայն ուշաբերեց, երբ նրան առաջարկեցին երեսուն ութ թիւմանի յետկար տալ:

—Փողը ե՞րբ պիտի տալ, հարցրեց Եանին:

—Չւայ վեց ամիս, պատասխանեցին միջնորդները. մինչև այն իրան կը հաւաքի, գաղաթը կը հանի, և սկսեցին հաշուել վեց ամսէն շահը երեք թիւման ութ մանէթ երկու արբասի, գինետան ծախս տասնհինգ մանէթ—այդ էլ Եանին կը տայ, դու մի մարդ ճանաչիր. թղթին մի մանէթ, տանուէրին երկու մանէթ, որ կանի երեսուն օխտը թիւման վեց մանէթ երկու արբասի:

Թեանը կալուկապ տւաւ պահանջած յետկարը և ստանալով իր մուրհակը պատուտրեց, կոխճրտեց ու դուրս ընկաւ: Աշխարհը մթնել էր նրա գլխին, նա խեղդում էր:

—Փնւլ գաս դու, փնւլ, աղաղակեց նա բուռնցքով սպանալով դէպի հանքագործարանի գրասենեակը. ինձ էլ ծծեցիր, կշտացար—անկշտում վիշապ... կաթկթոցից գո՞հ չէի, հեղեղ էի ուզում... բրիշակ դառնաս դու... ձեր գնամ ես...

էլ ձեր պիտի գնար: Նրա քայլերը բնագոյմամբ ուղղեցին

դէպի տուն: Նա յանկարծ իրանց տան շէմքումը տեսաւ իրան: Բայց հէնց տուն մտաւ թէ չէ, փղձկաց ու սկսեց երեխայի պէս հեկեկալ:

Շիւանով ընկած Մարեանը մնացել էր սառած. նա արդէն իրազեկ էր եղելութեանը: Ու նրան թւաց, որ Եանին վրէժ էր հանում Թեանից իր ամօթապարտ մնալու համար: Ու նա տանջւում էր այդ մտքից, որ իր պատճառով խեղդում էր ժարդը: Ու մէկ սրտապնդում էր ասել Թեանին Եանու հետապնդումներէ ժասին, մէկ էլ բերանին հուպ էր տալիս: Կրակի վրայ իւղ ածէր: Ի՞նչ արիւնհեղութիւն կ'ընկնի, ինքն էլ զրոյցի առարկայ կը դառնայ: Մարդիկ այլ կերպ կը մեկնէին հանգամանքը:

—Չէ, թող տեղին արգնակ մեռնի, վճռեց նա. ո՞վ կը հաւատայ, որ նրան թեթ եմ արել: Ու այդ մասին ոչինչ չասեց Թեանին ու մտքումը մեղայ եկաւ Աստուծոյ մարդից բան թաքցնելու համար:

Թեանը գազազած էր, նրա ձեռքը բան չէր բռնում, նրա խելքը բան չէր կտրում: Նա սկսեց խմել, դարդախում տալ, ու կամաց կամաց սկսեց ծախել ձին էլ, տաւարիցն էլ, տնամէջիցն էլ գիշեր ցերեկ գինետանը վայր ընկած: Մարեանը լուռ արտասւում էր, բայց սիրտ չէր անում մարդին յանդիմանելու, չէր խիզախում նրան նախատելու: Նա սովոր էր անմուռնչ հնազանդութեան, բայց նա տեսնում էր իր շէն տան կործանումը և ինքն իրան մորմոքում, նա տեսնում էր իր մարդի անկումը և ինքն իրան տանջւում, սրբերին աղօթք անում:

Մի օր էլ Թեանը հարբած վերադարձաւ, հիւանդացաւ, մի քանի օր մնաց անկողնում: Մարեանը նստած նրա սնարքում, սիրող ձօր պէս նրան խնամում էր, հսկում նրա վրայ գիշերը ցերեկ շինած, գուրգուրում, խրախուսում նրան: Թեանը խելքը տուն տւաւ, լացեց, շատ լացեց, ու սիրտը հանգստացաւ: Նա իր երեխաներին փայփայից, իր կնիկոյ հետ խօսաց վաղան պէս՝ անասելի ցնծութեամբ լցնելով նրա կուշ եկած սիրտը:

Ու սկսեցին մարդ ու կնիկ իրար հետ խօսակցել ընկերաբար, խելք խելքի տւին, խորհրդակցեցին, ու Եանուց պրծնելու համար մնացած տաւարն էլ ծախեցին, որից գոյացաւ երեք հարիւր մանէթ: Այդ փողն էլ տւին Եանուն պարտքի մէջը կտրե-

լու համար, յետկարը փոխեցին էլի վեց ամսով, ու մնացին դա-
տարկ, վիշերին էլ պարտք ութ-ինն թիւման:

Մի քանի ժամանակ էլ թեւանը շուռ եկաւ պարապ-սարապ,
հագի շորն էլ մաշեց, տաշտի հացն էլ գլխեց: Էլ նրան ձեռք մեկ-
նող չկար, նրա քարին քննչող չըկար, նրան մարդի տեղ դնող չը-
կար: Արհամարած, լքած, անօգնական նա տառապում էր, ծիւրում:

— Խի ես մեզ կոտորում, ասեց նրան Մարեանը. ունքամէջդ
բաց, որ ձեռդ բան բռնի, բարին վրայ գայ: Լաւ օրին լայն ենք
ապրել, վատ օրին էլ նեղ կ'ապրենք, մեզնով կ'ապրենք: Ուրախ
դէմքիդ եմ կարօտ:

— Ծափ տանք, պար դանք, քեզ մատաղ, պատասխանեց թե-
ւանը մեղմութեամբ. բա խիղանը հաց են ուզում, հաց: Մուրաց-
կանութիւն անեմ. տափը կըմտնեմ, արհեստ չեմ գիտում՝ գլու-
խըս պահեմ, շնորք չունեմ՝ գողութիւն անեմ, փող էլ չունեմ տէր-
տէր դառնամ գիւղն ընկնեմ:

— Ձեռքեր ունես, ասեց Մարեանը նրա ձեռքերը բռնելով.
սրանց երախտիքին մատաղ:

Թեւանը թառանչ քաշեց: Նա պիտի գնար հոսարակ բանւորի
գործ կատարէր, նա՛ որ շատ բանւորներ էր ունեցած:

— Բո արդար քրտնքով ձեռք բերած չոր հացը անուշ կըլինի
բանց մեղր ու կարագ, թախանձեց Մարեանը: Ի՞նչ տաւ երկին-
քը՝ որ երկիրը չընդունի: Մեր լաշին թքող չի ըլիլ— թող հլէ թըշ-
նամին ձաքի: Ես էլ քեզ հարակաշկուռ կռան տւած մեր տունը
կը պահենք լաւօտաւ: Ես աղա, դու աղա, բա մեր աղուն ճվ կաղայ:

— Ըղորդ որ, համաձայնեց թեւանը. դարդակահպարտ մարդը
ինչի՞ է պէտք: Գողութիւն չեմ արել որ ամաչեմ, շուտութիւն չեմ արել,
որ սեւեբես դառնամ: Աստծոյ անունը տամ, գնամ մշակութիւն անեմ:

Ու թեւանը բանւոր գրեց հանքագործարանում, որ իր ա-
րիւն քրտինքով տունն էլ պահէր, պարտքն էլ տար, ու գարձաւ
մի սովորական մսէ մեքենայ հանքագործարանում, որ իր ոյժը
շահագործել տար...

Գ.

Ցերեկայ բանւորները աղատեցին ու նրանց տեղը բռնե-
ցին գիշերայ բանւորները:

Կամաց կամաց մութը պատում էր, օդը խոնաւանում: Ծու-

խը նստում էր, սաւանի պէս ծածկում գետինը: Մեքենաների դը-
ղրդիւնը մի խուլ մոնչոցի էր նմանում և այդ մոնչոցին արձա-
գանք տալով ձորերը հառաչում էին: Բովերից հրային լեզուներ
էին դուրս սահում, հալոցներից ծորուղ հրահոսան, շուռուրը
լուսաւորում էր գործարանի ունջակալած պատերը և մրաթաթախ
բանւորների երեսները բոսորային լոյսով: Ծծմբային կծու հո-
տով և գոլորշիով սոգորւած գաղջ օդը աւելի էր մղձուկ դառնում:

Այդ բոլորը միասին կարծես ներկայացնում էր դժոխքի
տեսլացոյցը իր գեհնով, իր տանջանքների բովերով ու հնոց-
ներով, իր գոհերի հառաչանքներով:

Եւ այդ դժոխքի մէջ վխտում էին հացի կարօտ բանւորնե-
րը, նոյնպէս տնքալով, նոյնպէս հառաչելով ու գալարելով:

Այդ թշուառներից մէկն էր և թեւանը. նա իր մեղքը քաւում
էր: Տուգանքից ազատելու համար նա պիտի գիշերն էլ բանէր
գիշերայ բանւորների հետ հաւասար:

Ժամերը թռչում էին, նրա խոնջացած մարմինը հանգիստ
էր պահանջում, բայց նա իրաւունք չունէր հանգստանալու: Իր
տանջանքով նա իր երեխաների խլած հացագինը պիտի յետ
ստանար, իր երեխաների, որոնք հիմիկ տատրակների պէս իրանց
մօր գրկում անուշ անուշ քնած կը լինէին առանց իմանալու թէ
ինչ վիշտ ու տառապանքի մէջ է իրանց հայրը: Բայց այդ բոլոր
վիշտը ու սրտամաշ տանջանքը կըջքանային շղոմքոր ոսկու փայ-
փայանքներից, ամեն վէրք ու խոցւած կըբուժէր Ոսկանի անմեղ
ժպտից: Ոսկին հինգ տարեկան աղջիկն էր, Ոսկանը երեք տա-
րեկան տղան: Անունները ոսկի՝ իրանք սոված. այդ էլ բախտի
հեգնանք էր: Ի՞նչ էր սպասում ապագայում նրանց. միթէ՞ նրանք
էլ պիտի մատնէին ստրկութեան: Այդ ինչ՞ու ինքն էլ մի աւա-
ղակ չէր որ գերփէր, կեղեքէր, որ հարուստից խլէր նրա հարս-
տութիւնը: Այն ժամանակ ոչ երեխաները կարօտութիւն կըքա-
շէին, ոչ Մարեանը ուրիշ համար բան կանէր: Էլ անխիղճ եա-
նին չէր հարստահարիլ նրան, էլ նրա աշխատավարձը չէին խլիլ
անիրաւաբար, էլ գոռոզ վերակացուները նրան չէին վզնկիլ,
հարւածիլ: Ա՛խ, այդ օձերին ի՞նչ կըտորրէր, այդ օձերին, որոնց
չքմեղ ձեանող ուղեփները հիս էին արել բանւորների լաշին, այդ
օձերին, որոնց շնորհիւ նա պիտի գուրկ մնար իր սիրելիների
գգաւանքից և հանգիստ անկողնուց:

Այսպէս մտածելով նա յենեց թիու կոթին, ու ջուներ վրայ կոխեց: Այնքան լաւ էր, որ մենակ էր բանում մի ջոհարի թեղի վրայ: Բայց դեռ քնած-չըքնած նա ցնցեց խուճապած, մէկը նրա ձեռքը բռնել էր: Մի գուցէ հիմիկ էլ գիշերւայ վերակացուներից մէկն է, ու նա նորից պիտի ենթարկէր տուգանքի, պատժի: Մի վայրկեանի մէջ սոսկումից ու զարհուրանքից ընդամացաւ նա, անդամալուճեց, բայց բովերի բոցը վեր փրթաց ու նա ճանաչեց իր կնոջը:

— Մարեան, հազիւ լսելի ձայնով հծծաց նա ու մնաց պշնած ու բերանբաց: Իր աչքերին չէր հաւատում, տեսիլք էր կարծում իր առջև:

— Ես եմ, գլխովդ ման տամ, պատասխանեց Մարեանը կամացուկ:

— Դ՞հու ես՝ թէ քո շղափանքը, երազումս եմ՝ թէ ըրգեօջի, շշուջաց թևանը աչքերը հաղաղելով:

— Ես եմ, ես, պատասխանեց գորովանքով Մարեանը. խիզանին քնով ըրի, դէսը ծորկեցի: Լսել էի որ պահել են.

— Այո, հառաչեց թևանը. կաշւահան եղայ արևի դլոցում, կրակի պլպլոցում, ու խլեցին բերանիս պատառը:

Թևանի սիրտը տրաքոււմ էր, ու նա յանկարծ հեկեկաց: Մարեանը նոյնպէս հեկեկալով փարեց նրան: Նրանց հառաչանքները և արցունքը միախառնեցին, որ գնան խառնեն այն ծով արտասունքներին, որոնցով հունցւում է հզօրների փառահեղ շինութեան շաղախը:

— Դէ մի քիչ հանգիստ առ, դու ուժատել ես, թախանձում էր Մարեանը: Ես պահնակ կը կանգնեմ— մօտիկ էլ մարդ չը կայ:

— Օրհնելիքո ծնունդը, պատասխանեց թևանը խանդաղատած ու յօրանջելով թոյլ թոյլ տեղը նստեց ու մեկնեց գետնին:

Մարեանը մի քիչ կանգնեց լուռ ու մունջ, պատի շաքից ծկրակեց, ու շուրջը կասկածելի ոչինչ չընկատելով, վերցրեց մարդի թին ու սկսաւ շարունակել նրա աշխատանքը:

— Հէյ Տնհա-Սուրբ-Մարգիտ, կանչեց նա երեսին խաչ քաշելով. դու հէնց անես, որ թևանը աչքը բաց անի այս թեղը մազած տեանայ...

Ու սկսաւ աշխատանքը: Կամաց կամաց նա տաքանում էր և աւելի թափով ու սրտալի թի տալիս:

Ու երևութացան նրա աչքի առաջ անցեալի պատկերներ: Նա յիշեց իր մանկութիւնը, երբ թիով տանիքի ձիւնն էր բերում ու թին սահնակ շինած սղոցում ձիւնի վրայ: Յիշեց ձիւնէ կողրակի տալը, տիկնի տալը, աղջիկ դառնալը: Ու անցեալը յարութիւն առաւ կենդանի պատկերներով, որոնք մէկը միւսին յաջորդելով անցնում էին խուռներած:

Նրա կեանքը ոչնչով չէր զանազանոււմ ուրիշ գեղճկուհիների կեանքից: Զանազանութիւնը գուցէ միայն այն էր, որ նա մեծ ընտանիքի մէջ մի հատ աղջիկ լինելով, շատ էլ չէին վառզում նրան ճանպայ դնելու: Նա վեց եղբօր ուսկապ պիտի ուրէր, վեց հարսի տալ պիտի դառնար:

Նա սիրուն էր— նրան մատով էին նշանց տալիս: Նա գիւրեկան էր, հեղահամբոյր:

Նրա մասին ասում էին. աղատով է (գրաւիչ), աստղով է ու վրան ձագ էին տալիս:

Շատերն էին նրա ետնիցն ընկնում, մօտ մօտ անում, հետափարում, շատերն էին Վարդավառին նրա հետ գոմիի տալիս, շատ մայրեր խնամխօսներ ուղարկեցին նրա մօր կուշտը, բայց նրան տւին թևանին,

Այդ մի քիչ ստարտի էր խնդրակների աչքում, որովհետև նրան ուղողները աւելի լաւ օջախից էին:

Լաւ օջաղ ասելով հասկացւում էր շէն, բազմանդամ գերդաստան, ուրեմն և գեղամիջում ոյժի տէր: Առածն էլ էր այդ հաստատում. վեր թռաւ տղատէրը, վայր պրծաւ փողատէրը: Այդ տեսակ գերդաստանի անդամի մէջքը պինդ է լինում, լեզուն՝ կըտրուկ, խօսքը՝ անցուկ: Իսկ թևանը մի խեղճ այրու որդի էր: Դըրա համար էլ մերժում ստացածները զանազան առասպէլներ հընարեցին նրանց սիրահարութեան մասին, տաղեր յօրինեցին, հրօշակելով թէ իբր սևասիրտ ծնողները խայտառակութիւնից ազատելու համար են ստիպւած եղել սևերես աղջկանը թևանի վզին կապել: Բայց Աստուած էլ էր վկայ, որ Մարեանը պարզերես էր և թևանը խոհեմ: Նրանք սիրում էին իրար մաքուր, խանդակաթ սիրով, նրանց ծնողներն էլ զգուշաւոր հսկողութեամբ հովանաւորում էին նրանց սէրը, որովհետև Մարեանը անուն էր արւած թևանին: Այդ անուն անելը թէև տուճըստուճայ էր, բայց

որովհետև զերդաստանի գլխի կամքն էր այդ, ուստի դրա դէմ մտածել անգամ էր կարելի, ուր մնաց խօսար:

Հայրը սրբապորժեաժ իրաւունք ունէր իր զաւակի բախտը տնօրինելու: Եւ նա հաւանել էր Թեանին, որովհետև Թեանը քաջութիւն էր ունեցել գայլերից մէջ մենակ թափելու նրանց մի մատաղացու երինջ: Նա էլ հանդիսաւոր խոստում էր արել իր աղջկանը տալ Թեանին:

Այդ ժամանակ Մարեանը տասնչորս տարեկան էր, առողջ, զւարթ, ուշիմ, փարփառ: Նա լսեց հօր խոստումը և շիկնած փախաւ տուն պրծաւ: Փախաւ, որովհետև այն տակաւին անյայտ տէրը, բախտի ընտրեաժը, արդէն հրապարակ էր դուրս եկել:

Նա իմանում էր, որ ինքը պահելաւոն չէր, նա գիտում էր, որ մի օր մէկը նրան տէր պիտի կանգնէր, բայց և այնպէս նրա կուսական սրտի մէջ մի ցանկութիւն էր յղացել. որ այդ տէրը լաւը լինէր: Եթէ լաւն էլ չըլինէր, նա անխօս կըտանէր իր խաչը, բայց և այնպէս Աստծոյ շէն օջաղից ի՞նչ կըպակասէր, որ ընտրեալ լաւը լինէր:

Ընտրեալը Թեանն էր, մի որք տղայ, կարգացած, տիրացու:

Մարեանը տեսած էր Թեանին հէնց այնպէս, ինչպէս շատ շատերին էր տեսած, բայց նրա վրայ չէր նայած ինչպէս իր փեսացւի վրայ, ուստի սրտատրոփ, շունչը փորը գցած, դռան ձաքից ձկրակում էր, և գնորդի հայեացքով տնտղելով նրան, տեսաւ որ նա բարձրահասակ էր, նիհար, աչեղ, ընչացքը ծրած: Ու երկար նայում էր նրան յափշտակեաժ, հեռւմ, ժպտում: Թեանը դիւր էր եկել նրան և նա հոգեզմայլութեան մէջ հծծաց. արիւնս քուսց վրէն:

Այդ օրից յետոյ Թեանը գալիս էր նրանց տուն ապօր բացակայութեան ժամանակ և նանի հովանաւորութեան տակ տեսակցում Մարեանի հետ, միրգ ու քաղցրաւենիք բերում նրա համար:

Մարեանը սկզբում քաջութիւն էր, խզնում, յետոյ սովորեց նրան, սկսեց անխօս հիացմամբ նայել նրա վրայ, ակնդէտ սպասել նրա գայլուն, ցնծում էր նրան տեսնելով, թրթռում, ու սիրում նրան:

Ժամանակի ընթացքում սիրոյ կայծը նրա մանկական սըրտում հրգեհի փոխեց ու սիրածին սիրածի գիրկը գցեց:

Ու երկիրը դրախտ երկաց երկուսին էլ, կեանքը մի անվերջ երջանկութիւն:

Ինչպէս հարսանիք արին, ինչ տւայր առան, ինչ բաժինք տւին, նա չէր իմանում, ինչպէս նրան տարան, ով խոնջայ դուրս բերաւ—նա չէր յիշում. նա գանդրուկի տակից Թեանին էր տեսնում, որը թագը գլխին, ուսկապը կրծքին, մոժը ձեռքին ծանրամեծ առաջ էր գնում մակարներով շրջապատւած:

Մօրից հրաժարելիս, հայրական տանը հրաժեշտը տալիս նա լացաւ, բայց նա լացաւ երջանկութեան զեղումից: Նա միայն այսքան էր գիտում, որ արդէն Թեանին էր Պարծել, իր թագ ու պսակ, սէր ու պարծանք Թեանինը, որի ուրախութեանը ուրախակից պիտի լինէր, արամութեանը տխրակից յար և անբաժան:

Մերձաւորները նրան երեստեսնուկ էլ ընծայեցին, բերանբացուկ էլ տւին, որը երինջ, որը ոչխար նրա դաշտային տնտեսութեան հիմքը գնելով:

Նա զիջի հարս դարձաւ, նա տնարար կնիկ դարձաւ: Սկսուորը նրա արեղի էր երզում ուտում, մարգը նրա շողքին թուր անում: Հարեանները նրան գովում էին, ազգականները գովասանում, մայրը պարծենում իր հալալ ծծկեր զաւակով: Նա պարկեշտ էր, ժրաշան, աշխոյժ և անպահօւստ նւիրեաժ իր մարդին, որի ամեն մի ակնարկ կատարում էր սրտահաժ, որի ամեն մի ցանկութիւն գուշակում էր առանց խօսքի էլ:

Եթէր տարի էր մարդի գնացած, և դեռ ոչ մի անգամ մարդը տեղիք չէր ունեցել նեղանալու նրանից, բարկանալու նրա վրայ, ուր մնաց կուռ բարձրացնելու: Նրանք ապրում էին խաղաղ և անվրդով, կաթն ու կորեկի պէս: Եւ Աստուած օրհնեց նրանց տունը, նրանց մի աղջիկ և մի տղայ տալով: Ոսկին ու Ոսկանը թուշունների պէս ձուռողում էին, ծլվում, նանի սիրտը անհուն բերկրութեամբ լցնում:

Առաջին արամութիւնը՝ որ նրանց տուն մտաւ՝ այն ժամանակ էր, երբ բազմերախտ նանը մեռաւ: Կարծես նանն էր նրանց երջանկութեան և խաղաղութեան պահպանիչը: Այդ պահպանիչը չքանալուց յետոյ նրանց երբեմնի անփոյթ բնակարանը դարձաւ արամութեան բոյն: Զախորդութիւնը հետեց ձախորդութեան: Նրանց կեղեքեցին չար մարդիկ, նրանց պլոկեց գրողի տարած դև եանին... պլոկեց սիրտն այրելուց, որ նրան չը կարաց

ճանկեր... Վայ վայ, նա ի՞նչ ծիծ էր ծծել, որ բարձը փոխէր: Ի՞բ
Թեանը բոլորիցն էլ լաւ էր, բոլորիցն էլ գերազանց:

Ու Մարեանը խանդաղատանքով նայեց դէպի Թեանը՝ ճա-
կատը բաց, շրթունքներին մեղմ ժպիտ, բայց սոսկումով ցընց-
ւեց. իրա առջև կանգնած էր զարգանդ գիշերապահ՝ վերակացուն:
Նա հէնց էր երէ տեսած վազը:

Բովերի բոցը լուսաւորել էր շուրջը:

Մարեանը լաջակը յետ գցած, երկար ծամերը ուսերն ի վայր
ծածան, ձկուն ու նրբակազմ, հրապուրիչ էր ինչպէս մի գիշեր-
ւայ յուշկապարիկ: Ու վերակացուն վրայ թռաւ նրան բռնելու:

Մարեանը ճշաց, հրեց նրան ու փզին, ու համարեա թէ
Թեանի գլխին ընկաւ: Կատաղած վերակացուն յարձակեց՝ չան-
թեց նրան, բայց նոյն վայրկեանին Թեանը վեր թռաւ, ու քա-
ջալերւած Մարեանը բռունցքով խփեց վերակացուի աչքունքին,
դուրս պրծնելով նրա ճանկից:

— Գողերը, գողերը, պահապան, գոռաց վերակացուն:

Ահաբեկւած Մարեանն ու Թեանը՝ ձեռք ձեռքի տւած մա-
զապուրծ փախան այդ տեղից և հեծն հասան իրանց տուն մի
շնչում: Ու նրանց ետևից հանքագործարանը սոված գազանի պէս
մոնչում էր բոց ու գոլորշի փայթելով: Նրա մոնչոցից հառա-
չում էին ձորերը, դողդողում գետինը, ու սարսուռ գցում սարսա-
փահար փախստականների սիրտը:

— Գողերը, գողերը— գեռ թնդում էին նրանց ախանջում:
Կարծես բար ու ծառ աղաղակում էին նրանց ետևից, կարծես
բովերի բոցը լուսաւորում էր բոսորային լոյսով նրանց հետքը:

Ու նրանք շնչասպառ փակեցին իրանց խրճիթում, ֆնացին
կողք կողքի կանգնած:

— Հիմիկ որ մեր տունը քանդուց, շնչաց Թեանը: Խաբանումը
կոխեց մեղ: Գալացուկին ճար չը կայ...

Մարեանը ոչինչ չը պատասխանեց. նա շշմել էր կարծես թէ:

— Ինչ կըլի՛ կըլի, ասեց Թեանը քիչ ժամանակից յետոյ ա-
ւելի սրտապնդած:

— Գիշերւայ չարը— առաւօտեան բարին, պատասխանեց կա-
մացուկ Մարեանը, ինքն էլ չը հաւատալով իր ասածին:

— Չէ, այդ մեզ չի ֆնալ, կտրեց նրան Թեանը. գիշերը
ծանդրած է:

Այո, գիշերը յղի էր. ի՞նչ պիտի ծնէր առաւօտեան:

Մարսուռ էր սնցնում Մարեանի մարմնով և նա աւելի ա-
մուր էր կպչում մարդին: Նա էլ էր իմանում, որ ամենաթեթև
բողոքը ըմբոստութիւն էր համարում և պատժում, ուստի իրանց
արածը ապստամբութիւն պիտի համարէր և ուրիշներին խրատ
տալու համար պատժէր, և այն էլ ինչ տեսակ պատժէր:

— Բեզ չի ձեռք տան, ես գլուխ քարը, ասում էր Թեանը:

— Բա ինձ համար քեզ պատժեն, հարցնում էր լացակումաց
Մարեանը:

— Որ լաշս դադեն՝ կառողջանայ, որ սիրտս դադեն, էլ նա
լաւ չի դառնալ, պատասխանում էր Թեանը, և կարծելով որ վե-
րակացուն Մարեանի անունը տւած չէր լինիլ ճշմարտութիւնը
քողարկելու համար, պատւիրում էր կնկանը լուի, ոչինչ չըլայտնել:

— Ի՞նչ չըմզիգալը դիր, տեսնանք որտեղ է պտուկ անում:

Մարեանը լուռ լսում էր մարդի պատւէրը, ամեն չըխկոցից
զարգանդում, աչքը դռանը գցում, հառաչում:

Մինչ այս մինչ այն՝ տազնապալից գիշերն անցաւ, արշալոյս
ժագեց, ու յանկարծ մի խումբ սպառազէն ձիաւորներ որոտընդոստ
արշաւելով շրջապատեցին անդէն, անօդնական Թեանի խրճիթը:

Թեանը դուրս եկաւ՝ անխօս կանգնեց նրանց առջև:

Նրան պրկեցին հայհոյելով ու ապտակելով, բայց նրա խուփ
բերանից մի հառաչանք չըփրթաց, նրա կանգնած աչքերից մի կա-
թիլ արտասուք չըծորաց: Նա կարծես քարացել էր և ցաւ դգալու
ընդունակութիւնը կորցրել: Բայց նրա ցաւը զգում էր Մարեանը
և անխօս մորմուրում:

Հաւաքւած ամբոխի անդօր կարեկցութիւնը չէր թեթևաց-
նում կալնաւորի տանջանքը, այլ աւելի էր ծանրացնում նրա
դրութիւնը: Ոչ ոք սիրտ չէր անում միջամտել առանց կաշառքի,
ուստի ուրեհադնիկը իր իշխանութեան հմայքը անասան պահելու
համար իր մտրակի ոյժն էր ցոյց տալիս կապւած կալանաւորի վրայ:

Մարեանը ֆնացել էր շիւանի մէջ: Մի կողմից մարդի պատ-
ւէրն էր նրան խեղդում, միւս կողմից տանջանքը: Եթէ մարդի
պատւէրն էր կատարում, սիրտն էր փշուր գալիս, եթէ բերան
բանար եղելութեան մասին, պատւիրականց կըդառնար: Եւ այս-
պէս երկու կրակի մէջ ֆնացել էր կալուկապ, անխօս, անշարժ, և
արտասուքը նրա ծով աչքերից հոսում էր՝ հոսում թշերնիվայր:

Երբ կալանաւորին ճիպտ տալով բռնեցին դէպի հանքագոր-
ծարանը, գիւղի կնանիքը հաւաքուցին Մարեանի գլխին հարց ու
փորձ անելու, բայց Մարեանը ոչինչ չէր պատասխանում՝ այլ շա-
րունակ հեկեկում էր:

— Բարը ծոփն է ընկել տնաքանդի, փափսում էին նրանք ու
կամաց կամաց քաշում՝ հեռանում:

Մարեանը ֆնաց իր ցաւերի հետ մենակ: Նա երկար երկար

A

Y

ուած, Չատին մարդի դարդոս սյուսց է ջուր խմում...

Բայց յանկարծ հանքագործարանի կողմից սուլոցներ լսեցին, երկար՝ աղմկահարող սուլոցներ: Թեանը լսեց ականջները սրելով:

— Ա, կնիկ, հէնց է անէծքդ տեղ հասած, ասեց նա ուրախ: Բան է պատահել, բրիչակ է լինում:

— Իա խօ հատուցում կրէք, պատասխանեց Մարեանը: Թեանը էլ չըլսեց կնոջը. նա դուրս թուա: Շատերն էին վազում դէպի հանքագործարանը, ինքն չլ վազեց: Իսկ մեքենաները սուլում էին ու աղմկահարում: Գործարանի ժխորը և շառաչումը մի ընդհանուր բվոց էր դարձել:

Ահագին նաւթամբարից դէպի հնոցները տանող խողովակը պայթել էր ու նաւթը բռնկել էր ամբողջ տարածութեան վրայ: Պայթած խողովակից նաւթը վիժում էր ուժգնութեամբ և հրդեհը գնալով գնալով մեծ չափեր էր ստանում, տարածւում, հրային լեզուները թանձր ծխի մէջ պլպլում էին, խախալում դէս ու դէն. բոցը մին տուն էր տալիս, մին կատաղութեամբ վեր նետւում, նաւթամբարի երկաթ պատերը լիզում, յետ բաշում:

Հարիւրաւոր ձեռքեր աշխատում էին հրդեհի առաջն առնել, հանգցնել կրակը: Ահագին վտանգը ականբե և էր: Եթէ նաւթամբարը պայթէր, հրդեհը մի ականթարթում կըկլանէր շէնքերն էլ, խանութներն էլ, փայտի պահեստն էլ, և այն ժամանակ անխուսափելի էր մարդկանց կորուստը և հանքագործարանի կործանումը: Այդ պատճառով բոլորն էլ դուրս էին եկել հրդեհը հանգցնելու և կորստից փրկելու իրանց որդկանցն էլ, իրանց ստացւածքն էլ, բայց հրդեհը չէր զսպւում, որովհետև մի կողմից նաւթը խփում էր շատուանի պէս:

Ահաբեկած կառավարիչը թեւերին տալով հրամաններ էր արձակում աջ ու ձախ, հայհոյում, սպանում, բայց հալոցներում ծառայող վարժ մարդիկն անգամ չէին դիմանում հրդեհի տաքութեանը և ընկրկում էին, թէև անը խիստ էր քանց մահը:

— Ծորակը, ծորակը, աղաղակում էր յուսահատութեան մէջ ճարտարագետը: Ու բոլորն էլ հասկանում էին այդ առանց նրա ասելի էլ. եթէ ծորակը ծածկւէր, էլ նաւթ չէր գալ նաւթամբարից, հրդեհն էլ կը շէջէր: Բայց ո՞վ էր գլխից ձեռք վեր առել այդ խիզախ քայլն անելու. ծորակը՝ որ կպած էր նաւթամբարի պատին յատակից մօտ, չէր երևում ծխի մէջ, չորս կողմն էլ կրակ:

Թեանը մի վայրկեան կանգնեց, մտիկ տաւ այդ սարսափելի տեսարանին: Բանւորներն ու բնակիչները խուճապած վազվզում էին դէս ու դէն, մանուկները ձշում էին, կնանիքը իրանց կուրծքը ձեծում: Իրարանցման մէջ իրար չէին ձանաչում, իրար չէին հասկանում: Ինչ էր սպասում դրանց, այդ խեղճերին, եթէ նաւթամբարը պայթէր: Մի բոպէում կրակի ծովը կը կլանէր նրանց: Ու նրա աչքին երևութացան այլևոզ մանուկներ...

Նա լսեց ճարտարագետի աղաղակը, ցնցեց, փսփախը յօնբերին կոխեց, չուխայի համտակը գլխովն ածեց, վազեց նաւթամբարի մէկ կողմով, կորաւ մուխի մէջ, մի ականթարթում ծորակին հասաւ, կանթը շուռ տուց ու դուրս թուա բոցի միջից:

Թէև մորթէ փսփախն ու բրդէ հաստ չուխան մասամբ պաշտպանել էին նրան, բայց և այնպէս նրա ձեռքերը խանձել էին, նրա շունչը կտրւում էր: Բայց նա իր ցաւը մոռացած, իսկոյն խառնեց բանւորների բազմութեանը և թեւակոխած սկսաւ օգնել իր ընկերներին:

Նաւթի հոսանքը դադարեց. հրդեհը թշկեց: Բաշախերւած բանւորները հող ածեցին նաւթամբարի մօտերը՝ այլևոզ նաւթի վրայ ու կամաց կամաց յաղթեցին կրակին: Հրդեհը շիջաւ, ծուխը ցնդեց, երկինքը բացեց:

Կառավարիչը ճարտարագետի հետ յաղթութիւն տարած զօրավարներին պէս յոխորտանքով ու խրոխտապանծ, իսկ բանւորները նրանց յետևից ուռայ տալով գնացին իրանց բանին: Նրանցից ամեն մէկը միևսից աւելի պինդ էր ուզում ուռայ տալ, միևսից աւելի շատ էր ուզում մօտենալ կառավարչին, որ աչքի ընկնէր եթէ ոչ պարզեկ՝ գոնէ գովասանքի արժանանալու, ու խրուսում էին, իրար հրում:

Բայց թեանի վրայ մտածող չըկար, նա մնացել էր աննկատելի, լքւած, անուշադիր: Ոչ ոք էլ չիմացաւ, որ նրանց փրկողը իրանց վնասած ընկերն էր, որ հանքագործարանը աւերումից ազատողը անարգւած ու զրկւած բանւորն էր: Ոչ ոք նրան մի քաղցր խօսք չասեց, ոչ ոք չըհետաքրքրւեց նրանով:

Նա մնաց միայնակ: Նա կանգնեց, կանգնեց, մրմնջող ձեռքերը ծոցը կոխած, վարանւած նայեց նաւթամբարին, նայեց ներքե զէպի շինութիւնները: Այդ հսկայ շինութիւններից ոչ մէկը չէր պրծնիլ, եթէ նաւթամբարը պայթէր, բայց հիմիկ նրանք էլ էին խոժոռ դէմքով նայում:

Թեանը նստեց տեղը և կռնեց մի քարի: Նա քրտնքում մըտել էր և յոգնել: Նա իսկի չէր էլ մտածում իր յոգնածութեան մասին, և ոչ իր արածի մասին: Նա կսկիծ չէր զգում մարդկանց ապերախտութիւնից: Այդ բոլորը սովորականի պէս եկան — գնացին: Միայն վաղան ապրուստի հարցն էր սև ուրաականի պէս կանգնել նրա առջև:

Ի՞նչ անէր, ո՞ւմ դիմէր՝ հանքագործարանում մի որ և է աշխատանք ձարելու համար: Նա պատրաստ էր անմուռնչ տանելու ամեն նեղութիւն, նա պատրաստ էր պայմանագիրը իր սրտի արիւնով ստորագրելու, իր սրտի արիւնով:

Ու թեւց նրան թէ իբր մի տարօրինակ կերպարանք է մօտենում նրան: Եւ մօտենալով մեծանում է, մեծանում: Թեանը մի տեսակ ճնշում է զգում ու կուչ է գալիս այդ վիթխարի կերպարանքի:

րանքի հանդէպ: Բայց այդ տարօրինակ կերպարանքը յանկարծ մարդի տեսք է ստանում: Կառավարիչն էր նա, բայց կարծես մի մասը Եանին էր: Եւ այդ խառնուրդը գրպանից մի թուղթ է հանում, առջարկում իր սրտի արիւնով ստորագրելու: Թեանը ստորագրում է և հոգին ծախում: Ու յանկարծ բացում է նրա կապ բախտը: Յաջողութիւն յաջողութեան ետեւից: Ոսկին հեղեղի պէս է թափում նրա գրպանը: Ոսկի, ոսկի, չորս կողմը ոսկի: Ոսկու լեռներ են գոյանում, նրան ճնշում, ճնշում իրանց ահաբի ծանրութեան տակ: Նա խեղդւում է, շունչը կտրւում է: Մահւան տագնապի մէջ նա սարսուռ է զգում ու ձիգ անում իրան թափահարելու, աղաղակելու, ու յարկարծ զարթնում է:

Տեսիլքը չքացաւ:

Թեանը երկիւղի մէջ շուրջը նայեց պլշած աչքերով: Նա էլ նոյնն էր ինչ որ կար: Բայց միայն նա մըսում էր, կարծես թակաւ լինէր: Դառն մտքերի մէջ նա քնով էր անցել ու ցուրտ էր առել նրան:

— Ծիտն երազում կորեկ կըտեսնի, մտածեց նա ու անքալով վեր կացաւ:

Արդէն երեկոյ էր, ցուրտն ընկած:

Նա մէջքակոտոր, թանջելով ու ոտքարշ տալով մի կերպ սուն հասաւ ու ձողտի պէս մեկնեց թաղքի վրայ:

Թէև Մարեանը տաք ջրում դրաւ նրա ոտները, խանձիլ պցեց նրա փշոտած ձեռքերը, բայց նա սկսեց կեծութիւն տալ, գառանցել, ու լուսաբացին մեռաւ առանց ուրիշի ուշք գրաւելու, առանց իրարանցում գցելու:

Նա հանգաւ ճրագի պէս: Նա գլորեց հնձած խոտի պէս:

Աշխարհն էլ այն էր, նա միայն պակասեց աննկատելի կերպով: Նրա ճակատագիրն էլ այդպէս էր գրւած նախախնամութեան անօրինութեամբ:

Բայց մեռելը տափին չէր կարող մնալ: Մարեանի հօրանք հաւաքեցին ու հանգուցեալին թաղեցին իր հօր ու մօր կշտին մի թեթև ժամահաց էլ տւին: Յետոյ նրանք Մարեանի համաձայնութեամբ վաճառեցին Թեանի խրճիթը ու նրա պարտքը տւին լիովին:

Ու մնաց Մարեանը անտուն, անպաշտպան, իր որբիկների հետ լքւած ու միայնակ: Ու գնաց նա ընկաւ իր մարդի գերեզմանի վրայ, երեսը կոխեց գլխաքարին ու հծծաց. Գերեզմանիդ մատաղ, ա իմ տէր. տիրական, ծախեցի տունդ—պարտքդ տւի, հողիդ ազատեցի: Հանգիստ կաց: Գո գլխառւած աղախինը քեզ չի ուրանալ—վախես ոչ: Ոչ կուտեմ, ոչ կըքնեմ, որբերիդ գոնեքը չեմ գցիլ, աչքիս լոյսի պէս կըպահեմ: Որդուդ արհեստի կըտամ, գնայ իր արեւի ձայնն ածի, վրէժ քար գցի, էլի ծուխդ ծխի... Նա մորմոքւում էր, իսկ այնտեղ ձորում հանքադործարանը սոված վիշապի պէս մոնչում էր նորանոր գոհերի ակնկալած....

2013

43081

